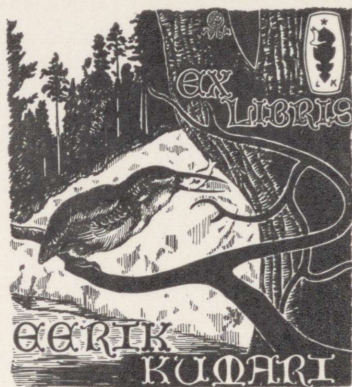

K.MÜÜRSEPP • G.VILBASTE

KADRIORG

8. Kumar 12.12.1966

K. MUURISEPP · G. VILBASTE

KADRIORG

Minevik ja tänapäev

„EESTI RAAMAT“ · TALLINN 1966

Kaane kujundanud

G. Pant

Fotode autorid

*A. Aaloe,
V. Limberg,
B. Mäemets,
K. Müürisepp,
R. Randjärv,
K. Suur,
V. Vahi,
G. Vilbaste,
E. Voit jt.*

Kmr

Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu

630

Asend

Iga tallinlane teab, kus asub Kadriorg. Kui tuleb aga juttu tema piiridest, siis pole asi sugugi nii selge. Vaidlusi ei saa tekitada Kadrioru põhja- ja kagupiirid, sest ühelt poolt piirab teda Tallinna laht ning teiselt poolt Lasnamäe paekallas, kuid muus osas on piirid meelevaldsed. Tinglikult võiksime lugeda Kadrioru lõunapiiriks Tartu maantee, läänepiiriks — kitsarööpmelise raudteelõigu ning põhjapiiri jätkuks Narva maantee «Russalka» mälestussamba juurest kuni paekaldani. Nii arvestatakse Kadrioru piiridesse ka rida elamurajoone. Mõisted «Kadriorg» ja «Kadrioru park» ei ole identsed. Kadrioru park mõõdistati käesoleva sajandi 30-ndate aastate lõpul mõõtkavas 1 : 500 võrdlemisi täpselt (märgitud on isegi üksikute puude asukohad!) ning tema suuruseks saadi 100,6721 hektarit, millest oli aiamaad 7,2059 ha, heinamaad 52,0532 ha, karjamaad 9,0314 ha, metsa 1,6469 ha, veekogude all 3,5571 ha, teede all 14,4098 ha, ehituste ja õuede all 3,3945 ha ning kõlbmatut maad 9,3733 ha. Kadriorg (eespool toodud piirides) aga võtab enda alla umbes 150 ha suuruse maa-ala. Kadrioru pikkus on umbes 2,5 km ja maksimaalne laius 1,2 km.

Kliima

Kadriorgu kaitseb kagutuulte eest kuni 43 meetri kõrgune paekallas, kuid Tallinna lahe poolt on see ala avatud põhja- ja loodetuultele. See asjaolu määrabki oluliselt Kadrioru mikrokliima. Kliimat mõjutab ka see, et maapinna kallakus on siin peamiselt loodesuunaline. Kahjuks ei ole Kadrioru paekalda ees tehtud pidevaid meteoroloogilisi vaatlusi. Vahetult vaadeldava ala piiril, paekalda serval, asub aga vaatluspunkt, kus on tehtud ilmastikuvaatlusi juba alates

möödunud sajandi lõpust. Kui võrrelda saadud andmeid kaugema ümbruskonna (sisemaa) vastavate andmetega, võib Kadrioru kui paekaldaesise tasandiku kliimale anda järgmise iseloomustuse. Talv hilineb. Lund on vähem ja püsiva lumikatte kestus on kuni üks kuu lühem kui sisemaal (välja arvatud vahetult paekalda jalamil). Ka kevad hilineb. Keskmine temperatuur nii kevadel kui ka suvel on paari kraadi võrra madalam kui paekaldast lõuna pool. Sügis on veidi soojem kui sisemaal, kuid see-eest udude- ja tormiderikkam. Sagedased on siin tugevad tuuled, mis mõnigi kord teevad kahju pargi puudele. Temperatuuri ööpäevane kõikumine on väiksem ning see-pärast on ka öökülmi vähem kui merest kaugemal.

Pinnamood

Kadrioru pinnamoe määravad esmajoones paekallas ehk klint, Kadrioru maa-ala läbistav, paekaldaga enam-vähem rööbiti kulgev astang, mis kujutab oma-aegse mere (Balti mere limnea staadiumi) randa, ning tänapäevase mere rand. Küllaltki suur osa pinnamoe kujundamisel on olnud inimesel, kelle tegevus on muutnud mere rannajoont, loonud ja hävitanud veekogusid, purustanud paekallast ning silunud maa-pinna ebatasasusi.

Eespool nimetatud Limneamere rannaastang jagab Kadrioru kaheks terrassiks — ülemiseks ja alumiseks. Ülemine terrass algab umbes Oru tänava kohalt ja lõpeb Lubja tänava lähedal. Tema laius on kõige suurem Kadrioru ringtee piirides (ligi 400 m). Siin esineb ka looduslikult kõige tasasem ala kogu Kadriorus. Alumine terrass võtab enda alla suurema osa Kadriorust.

Omapärasem osa Kadriorust on tema äärmine kirdesopp — Hundikuristik, mis kujutab enesest paekaldasse lõikunud kanjonitaolist orgu, mille on välja kujundanud Sõjamäe rabast algava oja veed. Hundikuristiku kui ka Kadrioru paekalda üksikasjalikum kirjeldus tuuakse peatükis «Kadrioru vaatamisväärsusi».

Vooluvetest läbivad Kadrioru kaks oja — üks voolab läbi Hundikuristiku ning teine tuleb Loomaaia

Rändrahn Limneamere rannaastangul

kohal paekaldalt alla. Viimase («Liivaoja») voolusäng on kohati kaetud. Peale nende leidub Kadriorus rida kuivendamiseks kaevatud kraave. Looduslikke seisuveekogusid Kadriorus ei ole; kaks suuremat (Luige- ja Kirdetiik) ning üks väiksem tiik (Kirdetiigi lähedal) on inimeste kätetöö.

Aluspõhi

Sügavamaid aluspõhjakihte selgitavad Kadrioru piirkonnas rajatud puuraugud. Kristalse aluskorrani ulatub neist ainult Kadrioru pargis olev puurauk. Selle puuraugu läbilõikest nähtub, et allpool merepinda asetsevad kihid koosnevad Kadriorus alamkambriumi savidest ja mitmesuguse terasuurusega liivakividest, mis sisaldavad kohati isegi konglomeraatseid vahekihte.

Aluspõhja sügavus maapinnalt on Kadriorus üsna kõikuv. Põhja pool Narva maanteed, «Russalka»

Kirdetiigi ümbrus hilissügisel

mälestussambast läänes on pinnakate paks ja ulatub kuni lontova kihistu sinisavini. Lõuna pool Narva maanteed on kuni terrassidevahelise astanguni pinnakatte all piritu ja tiskre kihistu liivakivid; astang ise koosneb samuti pehmetest liivakividest, mis põhja pool kuuluvad tiskre kihistusse, lõuna pool pakkerordi lademesse. Ülemise terrassi aluspõhja moodustavad pakkerordi lademe liivakivid (oobolusliivakivi). Viimaste ulatuslikum paljand on Hundikuristikus. Siin näeme pinnakatte all mustjaspruuni diktüoneemakilta, mis sisaldab ümmarguselt $\frac{1}{5}$ orgaanilisi ühendeid, mistõttu võib põleda koos puudega või teiste kergemini põlevate ainetega. Diktüoneemakilda ja liivakivi vahel on keskmiselt 10 sentimeetrit nn. püriitset kihti, mis kujutab enesest püriidiga (FeS_2) tsementeeritud liivakivi käsijalgsete kaanekildudega; viimaseid on hulgaliselt ka püriitse kihi all olevas ligi meetripaksuses nn. detriidikihis. Ühe meetri võrra veel madalamal esineb liivakivis diktüoneema-

kilda õhukesti kihikesi, mille all (Hundikuristiku paljandis harva) võib kohati leida käsijalgsete kaante ja kvartslia segust koosnevaid läätsi (oobolusfosforiit). Üksikult võib fosforit sisaldavaid käsijalgsete kaasi või nende tükke leida ka mujal oobolusliivakivis.

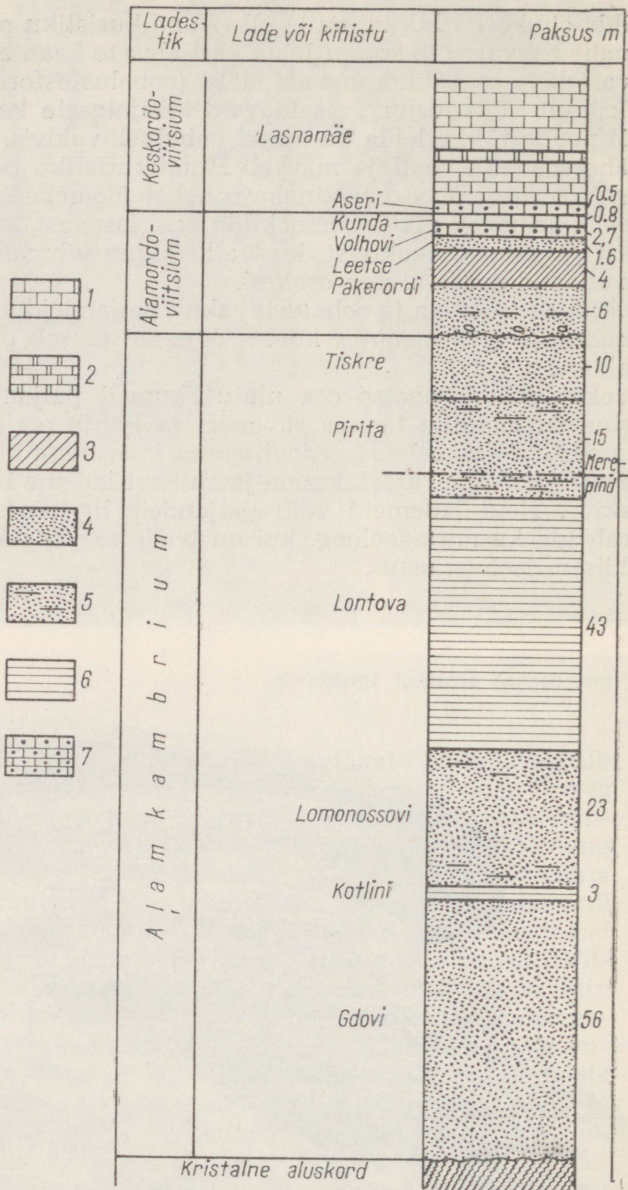
Tähelepanelik vaatleja märkab Hundikuristiku põhjaveeru kõrgemas osas sinakasrohelisi joomekesi — need pärinevad diktüoneemakilda peal lasuvast savikast glaukoniitliivakivist, kust allavalguv vihmavesi on toonud kaasa kivimi osakesi.

Diktüoneemakilda ja oobolusliivakivi paljandeid võib leida ka Narva maantee kõrval, kus tee tõuseb paekaldale.

Paekalda karbonaatse osa ulatuslikumad paljandid esinevad Koidula tänava süvendis ja Põhja majaka juures. Siin võib leida ordoviitsiumi ladestusse kuuluvate lasnamäe, aseri, kunda ja volhovi lademe lubjakiive. Neid lademeid võib paljandeis ligikaudselt eraldada ka mittegeoloog, kui on teada nende kõige üldisem iseloomustus.

Murenenud paekallas lasnamäe lademe kihtidega

Kadrioru aluspõhja geoloogiline läbilõige: 1 — lubjakivi; 2 — dolomiit; 3 — kiltkivi; 4 — liivakivi; 5 — liivakivi savikate vahekihtidega; 6 — savi; 7 — lubjakivi ooididega või glaukoniidi teradega

Kivikülv Kadrioru kirdeosas

Lasnamäe lademest

paljandub Kadrioru paekaldal ainult alumine osa, mida ise-loomustab umbes 2 meetrit lademe alumisest piirist kõrgemal asuv keskmiselt 60 sentimeetri paksune kõva paksu-kihiline dolomiit; sellest kõrgemal esineb õhukesekihiline vertikaalsete roostetorukestega lubjakivi, madalamal aga dolomiitne lubjakivi, mille ülemises osas on merglised vahekihikesed.

Aseri lade

koosneb lubjakivist. Seda ladet on kerge ära tunda temas esinevate pruunide või valgete ooidide (väikesed 1—2 mm läbimõõduga läätsekesed) järgi.

Kunda lade

koosneb lubjakivist, mille alumises osas esineb fosforiitveeri-seid.

Volhovi lademe

ülemine osa kujutab enesest mergliste vahekihtidega lubja-kivi. Vahekihtide tõttu ta mureneb kergesti paljandis. Mure-nemise tagajärjel on volhovi lade paekalda looduslikes pal-jandeis enamasti rusuga kaetud. Lademe alumine osa on mergliste vahekihtideta, kuid sisaldab hulgaliselt rohelist mineraali, glaukoniidi terakesi.

Leetse lade

koosneb glaukoniidi ja kvartslüüva segust (glaukoniitlüüva-kivi); tema ülemine osa on glaukoniidirikas lubilüüva-kivi.

Terviklikuma pildi saamiseks Kadrioru geoloogilisest ehitusest on skeemil (vt. lk. 8) toodud ka üksikute lademetes keskmised paksused.

Pinnakate

Pinnakate Kadriorus on moodustunud peamiselt uus-aegkonna lõpul, mil meri purustas liivakivist randa ja setitas ümber mandrijää toimet kuhjunud setteid. Viimastest säilisid peamiselt rändkivid, mida kohati on nii tihedalt, et moodustavad kivikülve (Kirdetiigi lähedal astangul). Pinnakatte paksus on suur ala loodeosas. Petrooleumi tänavaga puuraugus näiteks on 1,2 meetri paksuse mullakihi all 17 meetrit merelisi liivasid. Meresettelised liivad lasuvad aluspõhjaliivakividel ka mujal Kadriorus, kuid siin on nende paksus väike. Osa liivasid omaaegsetel randadel on ka tuul ümber setitanud.

Tüüpilisi rannasetteid esineb kirjeldatava ala lõunaosas, kus Lubja tänavalt algab üle Tartu maantee jätkuv Litoriinamere rannavall, mis koosneb peamiselt paeveeristikust ja jämedast kruusast.

Geoloogiline minevik

Kuni vanaaegkonna alguseni valitses Eestis kaua kontinentaalne periood, mille järgi võib leida kristalse aluskorra murenenud pealispinnal. Meri tungis siia umbes 570 miljonit aastat tagasi. Alamkambriumi ajastiku vältel laius siin madal meri. See kogus oma põhja pakse lasundeid kruusa, liiva ja savisid, mis hiljem osalt tsementeerusid. Ajastiku lõpul meri taganes ning tungis uuesti peale kambriumi ja ordo-viitsiumi ajastu piiril (umbes 480 miljoni aasta eest), moodustades praeguse Põhja-Eesti piires merelahe, mille läänerand oli Tallinna kohal. Selles lahes moodustusid pakerordi lademe ülgase kihistiku peene-teralised liivakivid savivahekihtidega allosas. Peagi laius meri ka ülejäänud territooriumil ning mereline režiim püsis siin pikemat aega, mille vältel moodus-

viimane mandrijää, siis on need Kadriorus lebanud vähemalt 13 000 aastat, s. o. sellest ajast saadik, mil jääserv Tallinna kohalt taganes. Pärast seda oli Kadrioru pikemat aega mere all ning vabanes veekattest järk-järgult. Balti mere joldia staadiumil oli väike saar ainult Lasnamäe kõrgemas osas, Lasnamäe ja Sõjamäe aluspõhjalise kõrgendiku piirides. Järgneval staadiumil (8500—6500 aastat tagasi) moodustas Lasnamäe paekallas juba Antsülusjärve kalda. Kalioriina staadiumi algul (6500 aastat tagasi) oli Kadrioru veel vee all, kuid lained uhtusid siis juba paekalda jalamit. Nüüd hakkas meri Kadrioru kohalt taganema ning staadiumi lõpul (4500 aastat tagasi) oli juba kogu ülemine terrass kuival. Järgmise, limnea staadiumi algul kujundas lainetus alumise ja ülemise terrassi vahel oleva astangu selle mere rannana. Pikkamööda taganes meri praegustesse piiridesse.

Seega oli nooremal kiviajal juba osa ülemisest terrassist mere alt vabanenud. Kuna see maa-ala aga seoses oma paekaldaeelse asendi, väikese absoluutse kõrguse ning savivahekihtidega aluspõhja liivakivis oli kahtlemata küllalt vesine, ei ole tõenäoline, et seda oleksid kasutanud tolleaegsed asukad. On põhjust arvata, et asustamiseks ebasobivad olud valitsesid siin ka palju hiljem, ajal, mil rajati Iru linnus ja asustati Toompea. Kadrioru on seega arheoloogiliste leidude suhtes vähe perspektiivne. Tõenäoliselt hakati Kadrioru territooriumi laialdasemalt kasutama alles 17. sajandil, kui siia rajati mitu majandit lubjaahjudega.

Taimkate

Kadrioru territooriumi kohta saame andmeid 17. sajandi lõpul joonistatud kaartidelt. Siit aga ei saa küllaldaselt andmeid taimkatte kohta. Taimestikuga ja arengul olenevad mullastikust. Kadriorus on mullastik osalt looduslik, osalt on seda aga muutnud inimene. Mulla lähtekivimiks on siin kohati aluspõhja liivakivid, kohati mereliivad. Maapinna lohkudes leidub sügiseste ja kevadiste suurvete ajal seisva vee mõjul tekkinud lehe- ja sootaimede turvast. Mujal

on muld suhteliselt liivakas. Vastavalt neile oludele on arenenud ka taimkate.

S. Waxelbergi kaardil (aastast 1688) ja J. Holmbergi kaardil (aastast 1689) on näidatud, et praeguse Kadrioru kohal levisid liivaluited ja kasvasid madalad põõsad. Arvatavasti kasvasid siin peamiselt kadakad ja madalamates kohtades ka mõned pajupõõsad. Põõsaste vahel oli hõredalt liivikutaimi. Siin oli lamba-aruheina, üksikuid nurmika liike, kohati nõmme-liivatee laiike ja põldpuju puhmaid. See osa alast võis olla kas karjamaaks või läks siit kariloomade tee linna karjamaale Lasnamäel.

Kõrgemal alal, liivakiviastangul praeguse ringtee lähedal kasvas arvatavasti üksikuid põõsaid, mille hulgas oli pihlakaid, toomingaid, pajusid ja sarapuid. Kohati võis kasvada üksikuid suuremaid puid, nagu kased, pärnad, tammed, sest siin on tammede kasvuks soodsad tingimused. Puude ja põõsaste vahel kasvas võrdlemisi lopsakas niidutaimestik. Kohati oli siin avaramaid heinamaalappe, paekalda jalamil levisid aga niidud, mille taimkate sarnanes väga praegusega. Osa niitudest kasutati heinamaaks, osa karjamaaks. Järsakualuse rusukalde taimestik sarnanes samuti praeguse taimestikuga, kuid paekallas ise oli järsem ja rusuvöönd tublisti kitsam. Järsaku jalamil, kus kaldast nirisevate allikate mõju oli küllaltki tunduv, levis niiske, soine ala, kus kasvasid mitmesugused põõsad ning puud, peamiselt pajud ja sanglepad. Kogu ala oli siis täiesti kraavitamata. Esimesed kraavid paekaldaalusel kaevati Vene valitsuse esimestel aastatel, kui siia hakati rajama parki.

Kuni 18. sajandini kasutati Kadrioru ala võrdlemisi vähe. Nagu näitavad S. Waxelbergi ja J. Holmbergi eespool nimetatud kaardid, olid praeguse Kadrioru pargi alast asustatud peamiselt lagedamad paigad Lasnamäe paekalda jalamil. Siin võis elamute läheduses olla väiksemaid köögiviljaaedu, kopleid ja karjamaid. Muudatused toimusid taimkattes siis, kui siia hakati rajama parki.

Kadrioru maa-ala enne pargi rajamist

Lasnamäe paekaldaesine praeguse Kadrioru pargi kohal oli kuni pargi rajamiseni võrdlemisi vähe asustatud ala. Nimetatud alast annavad ülevaate 17. sajandi lõpust säilinud Tallinna ja selle ümbruse kaardid.

Järgnevalt kirjeldame Lasnamäe paekaldaesise maastiku seisundit Rootsi kindlustusleitnandi Samuel Waxelbergi poolt 1688. aastal koostatud kaardi järgi.

Läbi Lasnamäe paekaldast madalamal asuva rohu ja võsaga kaetud ala voolas oja, mis algas paekalda jalamil umbes praeguse loomaia juurest ning hargnes allpool. Üks haru läks umbes praeguse Leineri tänava ääres voolava oja kohalt ning suubus Narva maantee ja Pirita tee hargnemiskoha lähedal merre. Tee hargnes siis praeguse Oru tänava alguse kohal linna pool ojasuuet, sest Pirita tee ei kulgenud mitte randa mööda nagu praegu, vaid kõrgemal astangul, kus nüüd on lauluväljak ja Pirita aiandussovhoosi näidisaiaand. Oja teine haru jooksis praeguse Vesivärava tänava kohal edasi, ühines Tiigiveski poolt tuleva [Härjapea] ojaga Narva maanteest lõunas ning suubus praeguse sadama lähedal merre. Maa-ala põhjapoolses osas oli siis paekalda ja ülemise oja, praeguse Liivaoja vahel viis õue ehk majandit, kus pidevalt elati. Narva maantee lähedal oli Dellingshauseni õu kõrtsiga ja edasi lõuna pool päris paekalda jalamil väikeste vahemaadega Drentelni, Blankenhageni, Bütneri ja Thilo zur Hoye õu. Igal õueomanikul oli ka paekalda veerul oma lubjaahi. Õuesid ümbritsevat maa-ala kasutati heinamaaks või karjamaaks, sest siin näis olevat rohumaid ja põõsastikke. Lõunapoolses osas tõusis Lasnamäele tee, mille ääres oli kõrts, ning edasi Lasnamäel oli samuti kõrts. Üks tee läks siit Narva maanteele, kuna lõuna pool oli

talitee, mis viis maale. Selle tee lähedal asusid ka paemurrud. Läbi Lasnamäel asuva linna karjamaa läks tee Lagedi poole.

Aasta hiljem, 1689. aastal koostas H. J. Woltemat Tallinna linnasarasest kaardi, millel on peaaegu samad andmed, kuid erinevus on majandite omanike nimedes. Kaardi järgi kuulus Drentelnile suurem osa Kadrioru alast. Drentelni elamu asus paekalda jalamil lagedama ala ääres. Elamust mere pool kasvas tihedamalt puid, loodepoolne nurk oli aga lage ja Narva maantee ääres olid liivaluited. Lasnamäe lõunaosas asus Kivimäe küla (Steinbergen dorff) ja mõned majandid olid ka Lagedi tee ääres.

J. Holmbergi kaardi järgi olid Kadrioru põhjaosas Narva maantee läheduses, umbes praeguse Mere allee ümbruses suured luited ja nende lähem ümbrus oli täiesti asustamata. Lasnamäe järsaku jalamil Narva ja Tartu maantee vahel oli hõredalt maju, kuid nende omanikke ei märgita.

Mõnede andmete järgi olevat 17. sajandi teisel poolel kuulunud osa Lasnamäe-alusest Narva ja Tartu maantee vahel Tallinna raesekretärile Heinrich Fonnele, mispärast seda ümbrust on hüütud ka Fonnenthaliks, s. o. Fonne oruks.

Selline oli praeguse Kadrioru pargi maa-ala ja selle lähem ümbrus 17. sajandi lõpul enne pargi rajamist.

Kadrioru pargi rajamine ja lossi ehitamine

1710. aasta sügisel alistus Tallinn Vene vägedele. Sellega oli lõplikult kindlustatud väljapääs Balti merele ning toimunud Eestimaa ühinemine Vene riigiga. 1711. aasta detsembris külastas Peeter I koos keisrinnaga esmakordselt Tallinna ning peatus Toompeal kindral W. A. Schlippenbachi perekonnas. Sellele majale Lossi plats 4 on nüüd asetatud tahvel, mis meenutab Peeter I esmakordset viibimist Tallinnas. Siin kavatseti alustada sõjasadama ehitamist ning selle väljakujundamist ning 29. jaanuaril 1714 saabus Peeter I paari kindraliga Tallinna, et tutvuda kohapeal sadama ehitamise tingimustega. Ehitustöid alustati 2. veebruaril 1714 ning järgmisel päeval sõitis keiser edasi Riiga. Peeter I nähtavasti meeldis Lasnamäe paekalda

ümbrus, kuna järsakult avanes vaade linnale ning ehitatavale sadamale. 1714. aasta kevadel laskis Peeter I ehitada Lasnamäe jalamile Drentelni krundile kiires korras tagasihoidliku puust maja, sest ta kavatses sama aasta suvel viibida mõned nädalad Tallinnas. Maja valmis juunikuuks. 11. juuni õhtul saabus Peeter I laevastikuga Tallinna. Neli päeva enne keisrit oli juba siia jõudnud keisrinna Jekaterina õukonnaga.

Keisrinna jäi Tallinna peaaegu sügiseni. Peeter I ise peatus siin vaid mõned päevad, sest juba 18. juuni varahommikul suundus laevastik Rootsi sõjalaevade vastu, kes tülitasi venelasi Soome lahel. 27. juulil 1714 saavutas Peeter I hiilgava võidu rootslaste üle Hango lähedal.

Keisrile meeldis Drentelni krunt Lasnamäe jalamil ja ta ostis selle Hermann v. Drentelni leselt 3500 riigitaalri eest riigile. Ostu-müügilepingu kinnitas Tallinna raad 13. augustil 1715.

Drentelni väikemõis oli nähtavasti sõja ajal elamiskõlbmatuks muutunud. Peeter I laskis selle arvata-vasti korda seada ning jättis keisri residentsiks. Osa omandatud krundist oli soostunud ja kohati vee all. Peeter I käsul kuivendati kraavide abil sellised kohad ja kogu ala muudeti pargi asutamiseks kõlblikuks. Elumaja ümber, pärastise Kastaniaia kohal, oli väike köögiviljaaed.

Peagi ei rahuldanud see kivimaja enam keiserliku perekonna nõudeid ning selle asemele tuli ehitada suurem elamu. 1718. aasta suvel sõitis Peeter I laevastikuga Tallinna ning jäi siia 1. augustini. Ta alustas esindusliku lossi ehitamist ja selle juurde pargi planeerimist. Barokkstiilis lossi plaani ja tol ajal valitsevas prantsuse pargindusstiilis pargi plaani koostas itaalia arhitekt N. M i c h e t t i. Tööde läbiviijaks oli alguses N. Michetti ise, alates 1720. aastast aga vene arhitekt M. Z e m t s o v. Kiiresti püüti valmis ehitada loss ja rajada park. Lossi müüride ladumiseks toodi osavaid müürseppi Venemaa sisekubermangudest. Telliste saamiseks kasutati Telliskoplis asuvat Tallinna telliselöövi.

Vastava istutusmaterjali saamiseks vaatasid kaardiväe ohvitserid läbi Tallinna lähedal asuvad mõisa-pargid ja märkisid seal Kadrioru pargi jaoks kõlb-

likud puud. Märgitud puude maalt linna transportimiseks määrati vastav komando paari ohvitseri juhatusel (150 soldatit ja 2 aednikku).

Kui Peeter I järgmisel aastal jälle Tallinna külastas, olid lossi seinad juba kaunis kõrgele kerkinud. Et anda töölistele eeskuju töös, sidus keiser endale ette müürsepapõlle ning müüris kellu ja haamri abil kolm tellist lossimüüri kirdenurgale. Neid telliseid ei ole kunagi lubjatud ega värvitud ning ka praegu võib näha lossimüüris kolme punast tellist.

Kadrioru loss viidi katuse alla 1719. aastal ning ehitustööd lõpetati M. Zemtsovi poolt aastail 1720—1723.

Pargi loomisele ja korraldamisele asuti samuti suure hooga. Et kiiremini jõuda soovitud tulemusteni, veeti liivasele maapinnale tublisti head mulda. Mõisaparkidest toodi suuri puid koos juuremätastega ja istutati parki.

Pargi asutamisel olid erilise hoole all Ülemine ehk Kastaniaaed Peetri majakese taga ja selle läheduses, Viljapuuaed lossi taga astangutel ja Alumine aed lossi ees. Alumine aed oli pargi tähtsaim osa. Nendest pargiosadest põhja poole jäi metsapark; kõrgemal astangul oli Tammesalu (*Дубовая поляна*), kus looklesid vaid üksikud jalgteed. Siia istutati endistele puudele lisaks tublisti tammi, millest osa kasvab veel praegugi samal kohal. Pargi lõunapoolne osa jäi niitude alaks, kus kasvasid üksikud puud ja põõsad.

Alumine aed oli stiilne arhitektuuriline park, mis andis kogu ümbrusele maastikulise väärtuse. Ülalt mäeastangult alla, s. o. idast läände, suundusid puuderead, mille vahel olid üksikud jalgteed. Nendega ristusid põhja-lõunasuunalised jalgteed. Pargis oli ka võrdlemisi suur bassein. Nii pargi lõuna- kui ka põhjaserval oli sügav veega täidetud kanal. Üle kraavide viisid käsipuudega sillad, jalgteede ääres seisis raidkujud ja vaasid; siin leidis purskkaeve ja kunstlikke koski. Vajalik vesi juhiti siia Ülemiste järvest. Järvest juhiti vesi lahtise kanali kaudu Lasnamäe järsaku serval Peetri majakese kohal olevasse pae-kividesse murtud suuremasse veebasseini ning sealt malmtorude kaudu alla Peetri majakese ja lossi vahel asuvasse Ülemisse tiiki. Tiigist suunati

vesi torustiku kaudu vajalikku kohta. Malmist torud toodi Inglismaalt, peenemateks veetorudeks aga kasutati ka tinatorusid, nagu tõendavad käesoleva sajandi 30-ndatel aastatel Kadriorus mullatöödel leitud tinatorud.

Alumises aias ehk pargis on esialgu olnud peamiseks puuks pärnad. Neist on vaid mõned üksikud veel järele jäänud. Väljalangenud pärnade asemele on istutatud vahtraid, saari, jalakaid, hobukastaneid ja teisi puid. Istutatud noori pärni on piiratud ja seejärel on mõnest arenenud mitmeladvalised puud.

Lossi ees oli umbes sama suur muruväljak kui praegugi.

Vilja- ja puuaia kasvasid arvatavasti tavalised viljapuud, millest osa oli toodud siia mõisaaedadest. Viljapuude vahel kasvas marjapõõsaid ja leidus murulappe, teede ääres aga olid lillepeenrad. Kogu aed asus lossi taga madalamal astangul, kust tõusis trepp Ülemisse aeda. Siin kasvasid Ülemise tiigi ümber üksikud puud ning põõsad.

Ülemine aed ehk Kastaniaed oli peamiselt Peetri majakese taga. Siia oli tihedamalt istutatud hobukastaneid. Siis nimetati hobukastaneid lihtsalt kastaniteks. Hobukastanid ilmusid Kesk-Euroopa parkidesse 16. sajandi lõpul Balkani poolsaarelt Viini aedade kaudu ja juba 17. sajandi lõpul kasvasid nad Baltimaa mõisate aedades ning parkides. Kastaniaias oli ka viljapuid, marjapõõsaid ja isegi köögiviljapeenraid.

Selle kohta, milliseid puid on esialgu istutatud Viljapuuaeda ja Kastaniaeda, ei ole säilinud kindlaid andmeid. Kasutada on veel 1785. aastal peamiselt Ülemisse viljapuuaeda ja Kastaniaeda istutatud viljapuude nimestik. Nähtavasti viidi siis lossi taga esimesel astangul asunud viljapuuaed üle teisele astangule Ülemises aias. Puude nimestiku järgi on Ülemisse viljapuuaeda, s. o. Alumise lossiaia ja Kastaniaia vahele istutatud 10 viljakandvat õunapuud, 40 vana kirssi, 13 vana ploomipuud ja 24 vana kastanit. Kastaniaeda on istutatud 37 vana kastanit, 110 noort kastanit, 54 vana õunapuud; 30 õunapuud on vanast lossiaia ümber istutatud, 125 noort õunapuud uutele kohtadele istutatud. Kastaniaeda on veel ümber istutatud 76 murelipuud, 38 kirsipuud, 12 keskmist ja

Vahimaja praegusel kujul pargi sissekäigu juures

noort valget ploomipuud, 50 noort punast ploomipuud ning 2 kukerpõõsast. Puukoolis oli noori (2- ja 3-aastasi) kirsipuid 75, 2- ja 3-aastasi kastaneid 100 ning noori okuleeritud õunapuid 5 peenral. Peale nimetatud puude on Kastaniaeda istutatud veel 12 põõsast karusmarju, 175 põõsast musti ja punaseid sõstraid ja 60 põõsast hollandi karusmarju.

Sissepääs parki oli läänes, s. o. linna pool, praeguse Weizenbergi tänava kohal. Pargivärvast lõunas oli kivist va h i m a j a. Vahimaja vastas oli tublisti väiksem p u h k e m a j a (*Lusthaus*). Mõlemad majad on veel praegu alles.

Rajatud park jäi esialgu rahvale peaaegu suletuks. Kui Peeter I koos keisrinnaga 1721. aastal Tallinna külastas, peatusid nad juba Kadrioru lossis. Keiser märkas peagi, et pargis liikus vähe inimesi. Kui talle selgus, et inimesi ei lasta parki, pahandanud ta tõsi-

selt ja öelnud, et ta ei ole seda lõbustuspaika ehitanud üksnes endale, vaid kõikidele inimestele. Sellest ajast peale on Kadrioru park olnud avatud kõigile.

Metsapark

Kadrioru korrastatud pargi ümber oli laialdane metsapark, mis hõlmas mitu korda suurema ala. Selle maastik ja taimekooslused on jäänud endiseks. Viimase 250 aasta jooksul ei ole nad kuigi palju muutunud. Lasnamäe paekaldale tõusul võib tähele panna järgmisi kooslusi: mererand, tasandikul liivik-niit, esimesel astangul ja selle nõlval mets aluspõõsastikuga, lagedamatel aladel metsa ja paekalda vahel põõsasniit, siis rusukalle salumetsa taimedega paekaldaalusel ja loopealne klindijärsakust idasse.

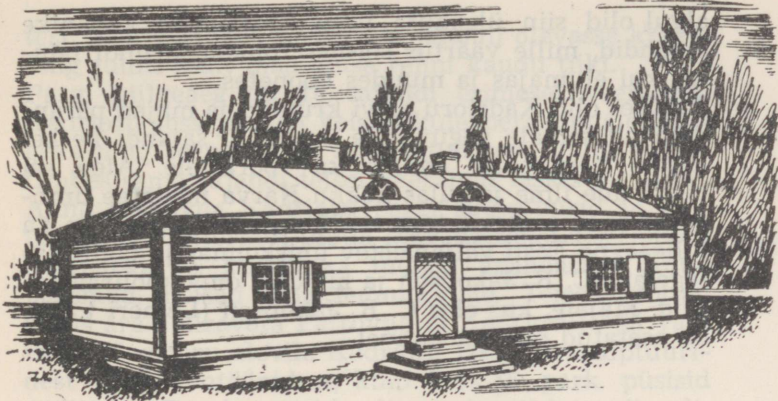
Kirdetiigi lähedal esimese astangu nõlval elustab maastikku tihe kivikülv.

Peetri saun

Peeter I maja taga, kus veel tänapäeval on rida pooppuid, asus puumaja, mida nimetati Peetri saunaks. See oli madal, lameda katusega hoone, mille ainuke uks asus lõunaküljel. Saunas oli kolm ruumi. Kõigepealt oli avar paekiviplaadidest põrandaga esik, millel oli tagaseinas üks aken; vasakul, läänepoolses otsas asus sauna vihtlemisruum. Selle tagumise seina ääres oli lava ja nurgas vastu esikut kerisega ahi, mida köeti esikust. Otsmise seina ääres seisis pesemispink. Ei puudunud ka pesemiskapad ja -kibud. Eesseinas oli kahepoolne madal aken, mille mõlemal poolel oli 6 ruutu.

Esikust paremal, idapoolses otsas asus riietustuba, kuhu pääses ukse kaudu esikust. Riietustoa oli kolm akent. Selles puupõrandaga ruumis olid mõned mööbliesemed ja varnad riiete jaoks.

Ühel 1766. aastal koostatud kolme jalaväe- ja ühe ratsaväepolgu majutamise plaanil on märgitud Peetri majake, selle ees majandushooned — tall, kuurialune ja tõllakuur, kuid sellel plaanil ei ole märgitud sauna Peetri maja taga. 1823. aastal valmistatud C. Fählmanni kaardil on sauna kohal jalgte ääres märgitud hoone, kuid ei ole näidatud, mis hoone see on. Tallinna plaanil 1856. aastast on samuti see hoone, kuid ilma nimetuseta. Kadrioru plaanil 1860. aastast on näidatud, et sellel kohal asub saun. Peale selle on paljudel, kuid mitte kõigil Kadrioru plaanidel olnud märgitud sellel kohal Peetri saun. Seepärast tekkisid sauna lammutamise eel vaidlused, kas Peetri sauna hoone ongi ajalooline. Enamik pidas seda siiski Peetri-aegseks ning protesteeris Peetri sauna lammutamise vastu. Kuid saun lammutati siiski.

Peetri sauna välisvaade

Kadrioru alev

Kadrioru lossi ehitustöödele toodi Sise-Venemaalt mitmest uduellimõisast talupoegi, eriti müürseppi Tallinna. Nende jaoks ehitati Kadrioru pargi lääneservale, praeguse Leineri tänava äärde väikesed elamud. Majad asusid tihedalt mõlemal pool tänavat. Seda majade rühma nimetati Kadrioru aleviks (*Екатериндальская слобода*). Selles alevis elas pärast ka lossi teenijaskond. Iga elamu juures oli väike juurviljaaed. Kogu krunt koos elamuga anti venelastele eluks ajaks ning nad pärandasid selle edasi suguvõsale, kusjuures keelatud oli maja ja krundi edasiandmine võõrastele.

Alevist lääne pool oli juurviljapeenraid ja niidulappe. Ka vastu praegust Koidula tänavat asusid mõned majad. Tänavat, mis ühendas Kadrioru alevit Tartu maantee, nimetati Alevi tänavaks (*Слободская улица*).

Juba 18. sajandil asus osa Kadrioru alevi inimesi elama maale nendesse mõisatesse, mis olid omandatud lossi apanaaziks.

Kadrioru alevi ja eeslinnade vaheline ala oli siis enamikus asustamata ning peaaegu lage liivik. 18. sajandi lõpul rajati sinna üksikud õued. 19. sajandi

algul olid siin üksikute linna jõukamate kodanike omandid, mille väärtus seisnes rohkem krundi laiuses kui elumajas ja muudes hoonetes.

Alguses olid Kadrioru alevi krundid ja majad pärandavad samale suguvõsale, kuid 19. sajandi keskel hakati neid edasi andma ka võõrastele. Alev sai peagi uue ilme ja sulas kokku Narva maantee ümbruses asuvate suvilatega. 1871. aastal suvitas siin ka tolleaegne Eesti väljapaistev ühiskonna- ja poliitikategelane C. R. Jakobson ja kirjutas oma kooliraamatuid. Majale, kus elas C. R. Jakobson (Leineri t. 35), on asetatud mälestustahvel.

Kadrioru park 18. sajandil

Loss ja park said enam-vähem valmis 1723. aastaks. Peeter I nimetas lossi, pargi ja selle ümbruse oma abikaasa Jekaterina auks Jekaterintaliks, s. o. Kataariina oruks, millest tekkis saksakeelne Catharinenthal, eestikeelne Kadrantal ja kodanliku Eesti algpäevil Kadriorg. Park oli esimesi kunstipäraseid parke Eestimaal. Selle pargi plaan on olnud eeskujuks paljudele Eestimaal mõisaparkidele. Et lossi ja parki oleks võimalik korras hoida, ostis Peeter I mõned Tallinna ümbruse mõisad (Aruküla, Peningi, Kostivere jt.) ning kinkis need Jekaterinale apanaažiks.

Keisrinna Jekaterina I ei käinud pärast Peeter I surma (1725) enam Tallinnas. Kadriorg ja loss jäid hooletusse. Nii lossi ehitamisel kui ka pargi korramisel oli veel mõndagi teha. 18. sajandi 30-ndatel aastatel lõpetas prantslane Jacques Broquet lossi ja selle kõrvalhoonete, nagu köök, jääkelder jne., ehitamise. Arvatavasti ehitas ta valmis ka tallid umbes praeguse Spordikooli aia loodepoolsete väravate kohal ja lossi sepikoja pargi väravate lähedal vahimaja taga, praeguse Leineri tänava ja Luigetiigi vahel.

Parki püstitati uusi raidkujusid, tehti uusi fontääne, lahtisi kraave ja tiike. Arvatavasti valmis siis ka Alumine, nüüdne Luigetiik. Vett Ülemiste järvest tõi parki kanal nagu varemgi, kuid Alumine tiik sai osa oma veest ka Lasnamäe veerul olevatest allika-

test, kust vesi jooksis järsaku jalamil olevasse kraavi ning juhiti sealt maa-aluse renni kaudu tiiki.

Pargi hiilgeaeg oli 18. sajandi esimesel veerandil. Kadrioru loss jäi aga keiserlikule perekonnale kaugeks ning seepärast ei külastatud teda kuigi sageli. Umbes sama sajandi teisel veerandil laskis keisrinna Anna Ivanovna Kadrioru pargi skulptuurid ja fontäänid viia Peterhofi (nüüd Petrodvorets) keiserlikku lossiparki. Ta kinkis ka mõned apanaažiks olnud paremad mõisad oma lemmikutele. Teised mõisad müüs ära Jelizaveta Petrovna ja Kadriorule jäi vaid väike Kadrioru alevik. Kadrioriorg jäi ilma skulptuuri-dest ning fontäänidest, kuid loss ja park püsisid endistena. Pargi eest ei hoolitsetud eriti intensiivselt. Tallinna külastasid aeg-ajalt aga mõned keiserliku perekonna liikmed ja sel puhul püüti korrastada niihästi lossi kui ka parki. 9. juulil 1746 saabus Jelizaveta Petrovna suure saatkonnaga Tallinna ja peatus Kadrioru lossis.

Ka Katariina II peatus Kadrioru lossis. 1764. aasta jaanipäeval sõitis ta suure saatjaskonnaga Narva maanteed mööda Tallinna. Tallinna lähistele jõudis Katariina II hilja õhtul. Tema auks helisesid linnas kõik kirikukellad, kindluse vallidel ja reidil olevatel sõjalaevadel mürisesid kahurid. Järgmisel päeval võttis Katariina II osa pidustustest linnas, tutvus sadama ehituse ja linnaga. 3. juulil sõitis ta Pärnu kaudu Riiga ja sealt tagasi pealinna.

18. sajandi lõpul ei käinud külalisi Peterburist Kadrioru lossis ning loss jäi hooletusse. Kadrioru majades elas vaid lossi vahtkond ja väikesearvuline teenijaskond. Kadrioru park oli võrdlemisi suur ja seda ei jõutud korras hoida.

Kadrioriorg 19. sajandil

Juba 18. sajandi lõpul oli Kadrioru lossi ümbrus muutunud korratuks ning kaugemad pargiosad olid tublisti võsastunud. Lagedamaid alasid renditi välja heinamaaks. Isegi pargi esinduslikumad osad näisid mahajäetuna ega pakkunud kellelegi suuremat huvi. Alumises pargis olid puud kasvanud suureks ning see osa pargist oli muutunud varjurikkaks. Kadrioriorg

ei olnud möödunud sajandi algul eriti populaarne ja sinna eksis vaid mõni üksik jalutaja. Tallinlased korraldasid pühapäevaseid väljasõite ja jalutuskäike linnast lääne poole, praeguse Kadaka tee ümbrusse, kus olid korralikud restoranid, nagu Wittenhof, Löwenruh, Charlottenthal jt. Seal olid tantsusaalid, veere-mängurajad, ujumisebasseinid ning isegi väikesed kontserdi- ja teatrisaalid.

1804. aasta mais külastas Tallinna Aleksander I ja peatus Kadrioru lossis. Kuigi loss oli enam-vähem elamiskõlblik, võis siin märgata lagunemise tunnuseid. Park oli paiguti metsistunud ja vajas korrastamist. Keiser käis ka Peeter I majakeses, mis oli samuti halvas seisundis. Aleksander I laskis maja korrastada, et see säiliks mälestusena Peeter I-st tulevastele põlvedele.

Lossi ja parki korrastati vastavalt keisri soovidele. Aastail 1824—1825 tehti uusi jalgteid, kraavidele sil-lakesi jne. Kui Aleksander I 1825. aastal Tallinna külastas, peatus ta jälle Kadrioru lossis. Tol korral ei olnud tema uued korraldused kuigi ulatuslikud. Tema järglane Nikolai I külastas Tallinna esimest korda 30. oktoobril 1827, et kontrollida linna kindlustuste seisundit. Keiser peatus samuti Kadrioru lossis. Selleks ajaks oli loss tublisti vananenud ja park muutunud korratumaks. Nii lossi kui ka pargi korrastamise ülesanne jäi Eestimaa tsiviilkubernerile W. Budbergile. Loodi lossi ja pargi kastellaani (ülevaataja) amet. Üks esimesi kastellaane oli August L. Wagner. A. L. Wagner oli töökas ja arenenud kunstimaitsega inimene ning ta on Kadrioru kaunistamiseks rajanud alleid ning istutanud puid. Tema ajal ehitati kastellaani elamuks suurem puumaja, kus praegu on Eduard Vilde memoriaalmuuseum (vt. foto, lk. 58), ning teised puumajad selle lähedal. 1829. aasta suveks olid Kadrioru loss ja park enam-vähem korras.

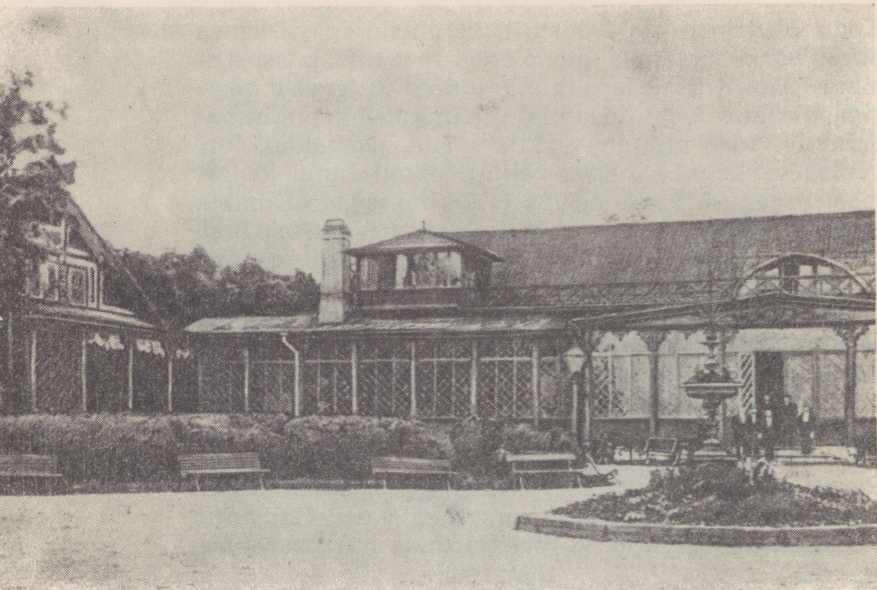
Keisrikoja ministri 1829. aasta 24. septembri ettekirjutuse põhjal ja Eestimaa kubermanguvalitsuse korraldusel teostati 30. novembril 1829 Kadrioru maade piiritlemine Eestimaa kubermangu maamõõtja C. Fählmanni poolt. Tööd alustati kanali kaldal, praeguse loomaaia kohal asuva suure kivi juurest Lasnamäe järsakul. Kivile raiuti nr. 1 ja aastaarv 1829.

Kogu Kadrioru ala tähistati 39 piirikiviga. Läänes piiras parki linnamaa, mis oli siis veel tühi ja asustamata. Ainult Kadrioru alevi juures külgnesisid pargiga üksikud krundid, mille omanikud olid linnakodanikud. Idas oli piiriks kitsas riba paekaldal, kus voolas veekanal. Sellest väljaspool oli linna karjamaa. Praeguse Parfümeeria ja Toidurasvade Kombinaadi hoonete kohal paekaldal oli ehitusvalitsuse lubjaahi. Lasnamäe paekalda all oli vaid üks erakrunt ja sellest allpool Tallinna mereväe insenerikomando väike maa-ala. Kogu Kadrioru krundi suurus oli siis 94 tiinu 650 ruutsülda.

Kadrioru lõunapoolne osa oli võrdlemisi niiske, sest paekalda alt nirisevad allikad moodustasid kaks väiksemat oja ja ühe suurema, praeguse Lasnamäelt laskuva oja kohal. Põhjapoolne ala oli kraavitatud. Pargis olid ka kõik tiigid, mis käesoleva sajandi alguseski. Linnalt saadi juurde maatükk vastu Kadrioru lõunaosa ojakaldal ja ka paemurdude ase Lasnamäe serval.

Viimaste aastate ümberkorraldused tõstsid Kadrioru väärtust. 1832. aasta suvel viibisid mõned kuud Kadrioru lossis Nikolai I kolm tütart (Maria, Olga ja Aleksandra), kellele olid määratud meresuplused. Sama aasta juuni lõpus peatus ühe päeva Tallinnas ka Nikolai I. 1833. aasta mais peatus ta koos keisrinna Aleksandra Fjodorovnaga mõned päevad Tallinnas Kadrioru lossis. 1838. aasta septembris külastas keiserlik perekond täiesti ootamatult Tallinna. Välismaalt laevaga Peterburisse tagasi pöördudes sattus laev merel tormi kätte. Seekord peatus keiserlik perekond õige lühikest aega Kadrioru lossis. Nikolai I sõitis vaatama juba peaaegu valmishitatud läänepatareid Kalamaja lähedal, tegi mõned ametlikud käigud ja puhkuse järel sõitis ta koos perekonnaga maad mööda edasi Peterburisse.

Möödunud sajandi esimesel poolel muutus Tallinn tähtsaks suvituslinnaks, eriti Peterburi jõukamale klassile. Tallinna mererannas olid Krauspi, Riesen-kampfi jt. suplusasutused, kus võis võtta ka tervistavaid mereveevanne. Tallinna meelitas suvitajaid peamiselt meri, mille vee soolasus oli võrdlemisi kõrge, sest lahte suubusid vaid väikesed ojad. 1840. aasta paiku ehitati lisaks endistele suplusasutustele

«Supelsalong» umbes 1910. aastal

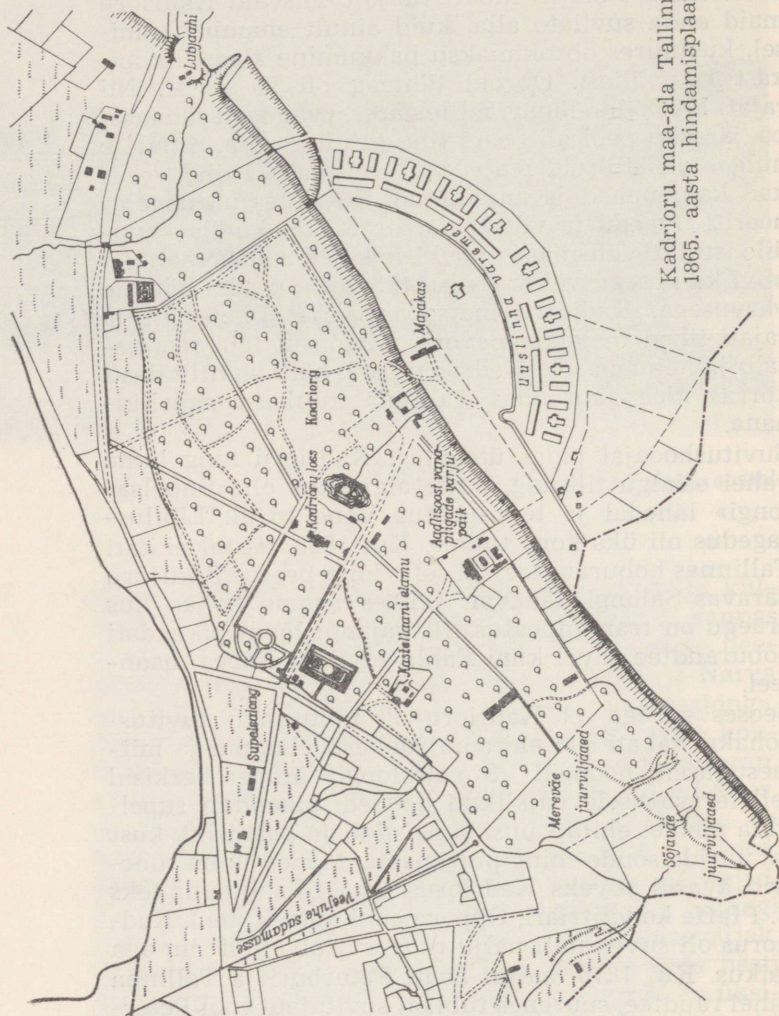
Kadrioru lähedale uus suplusasutus soojade ja külmade vannidega. Meresupluseks Kadrioru rannas tehti kaugemale merre ulatuv supelsild väikesele neemenukile peaaegu praeguse Leineri tänava ja Narva maantee ristumiskoha vastu. Ehitati «Supelsalong», mis peagi muutus väga populaarseks suvitajate kokkutulekute keskuseks. «Supelsalongis» olid restoran, söögi- ja kontserdisaal, kus iga päev mängis orkester. «Supelsalongi» kontserdisaalis andsid kontserte ka kohalikud laulu- ja muusikakoorid ning solistid. Suvel esinesid siin peamiselt vene teatrite näitlejad. Salongil oli ka lugemistuba ja raamatukogu. Salongi kõrval asusid laste mänguplats ja tenniseväljak. Aktsiaselts, kellele salong kuulus, püüdis seda hästi korras hoida. Hiljem ehitati salongile juurde ka üksikud toad, mida üüriti välja lühemaks või pikemaks ajaks.

Suvitajate arvu kasv Tallinnas põhjustas üha uute suvilate ehitamist Kadrioru, sest suvitajatele oli

tarvis mugavaid kortereid. Varem olid suvilad peamiselt Narva maantee läheduses, kuid nüüd hakati suvemaju ehitama ka paekalda jalamile. Juba 1860-ndate aastate keskel oli siin paar-kolm suvilat. 1870. aastast alates lubati tühjalt seisvaid Kadrioru maid anda suvilate alla, kuid ainult enampakkumisel, kusjuures obrokimaksu pakkumine algas 8 kopikast ruutsüllalt. Obroki tähtaeg oli 99 aastat. Nii rajati Mäekalda tänav, mille ääres, peamiselt tänavast paejärsaku pool oli peagi tihe suvilate rida. Suvilate hulgas oli stiilseid maju, sest ehitajateks olid varakad kaupmehed ja ametnikud. Suvilate juurde planeeriti iluaedu ja viljapuuauedu. Mitme suvila krun-dile istutati välismaiseid puid, mis pakuvad botaanilist huvi ka praegu või äratavad tähelepanu oma lehtede värvusega. Kadrioru metsapargi osas planeeriti ja rajati tihedam jalgteedevõrk, peamiselt läbi tamme-salu ja heinamaade. Kadrioru park hoiti suviti täiesti korras. See suurendas Tallinna kuulsust supellin-nana.

Suvitushooajal pidas ühendust Kadrioru ning linna vahel esialgu tilisang, mille algpeatus oli «Supelsalongi» lähedal ja lõpp-peatus Vene turul. Liiklus-sagedus oli üks kord tunnis. Kui 1888. aastal ehitati Tallinnas hoburaudtee, oli selle lõpp-peatus Kadrioru väravas Salongi tänaval, umbes samas kohas, kus praegu on trammipeatus. 19. sajandi lõpul pikendati hoburaudtee suvel kuni Fahle suvilani Narva maan-teel.

Seoses sellega, et Kadrioru oli muutunud suvitus-kohaks, hakati siia ehitama rohkesti elamuid ja mit-mesuguseid hooneid. «Supelsalongi» ümber kerkisid sellele asutusele vajalikud hooned, pikendati supel-silda merre, ehitati uusi supelsildu ja paadisild, kust sai üürida sõude- ning purjepaate. Mõned linna suur-ärid avasid suveks Kadriorus oma filiaalid (näiteks R. Pfafe kondiitriäri, Oppermanni apteek jne.). Kad-rorius oli suvel alati palju rahvast, talvel oli siin aga vaikus. Kui 1870. aastal avati Peterburi ja Tallinna vahel raudtee, suurenes tublisti suvitajate vool Peter-burist ning mujalt. Lõbustuskohtade arv Kadriorus kasvas. Juba vanaks jäänud Viljapuuaued Ülemise tiigi ümber renditi välja ja sinna asutati Schweikerti salong, kus olid restoran ja ruumikas kontserdisaal.

Salongi tiigipoolisel küljel olid avarad rõdud, tiigil võis aga sõita paadiga. Schweikerti juures nagu «Supelsalongiski» esinesid samuti kohalikud koorid.

Alumisest pargist lõunas, üle Salongi tänava oli juba 1880-ndatel aastatel A. Koževnikovi restoran «Livadia». Hiljem nimetati restoran «Kontsertaiaks». Pühapäeviti ja kroonupühadel mängis siin sõjaväe-orkester. «Kontsertaias» oli suvel alati külastajaid. Talvel korraldati siia väljasõite, et pääseda linnamüüride vahelt. Sajandi lõpul rajati «Kontsertaia» lähedale Alumisele tiigile liuväli, kusjuures tiigisaarel paviljonis mängis orkester.

Mere allée ja Narva maantee vahelisele kolmnurgale Kadrioru ranna lähedale ehitati 1881. aastal suur privaatvilla «Bellevue». See oli avar ja tore ehitus vastu kivimüüri, mis on praegugi alles «Russalkast» linna pool asuva esimese maja piiril vastu Kadrioru (Narva maantee 102). «Bellevue» oli kaarja kujuga kõrge maja, mille tagakülg oli vastu oja, mis praegugi voolab Kirdetiigi lähedalt Liivaojasse. Majal oli avar rõdu, mis ulatus peaaegu Narva maanteeni. Rõdult avanes tore vaade merele ja Narva maanteele. Rõdult kostev muusika meelitas siia arvukalt kuulajaid. Villat kasutati ka võõrastemajana, kuid «Bellevue» ei osutunud siiski heaks sissetulekuallikaks. Korduvalt oli siin tulekahjusid (1883. ja 1887. aastal) ning juba 1890. aastal ei töötanud ta restoranina. Villa ehitati ümber ning siit võis üürida möbleeritud tube koos toitlustamisega pikemaks või lühemaks ajaks. «Bellevue» põles maha käesoleva sajandi esimesel veerandil.

Kadrioru ümbrusse ehitati ka võõrastemaju. Tähtsam neist oli «Hôtel de France» Rohelisest aasast lõunas oja paremal kaldal Kadrioru maal. Hotellil oli restoran, kus mängis muusika ning kus talvel esinesid ka kohalikud laulukoorid. Suvel oli veel mujalgi väiksemaid võõrastemaju.

Kadrioru hiilgeaeg suvituskohana ei kestnud kaua. Raudteedevõrgu areng Venemaal vähendas suvitajate arvu Tallinnas, sest raudteel oli võimalik sõita Krimmi, mujale Musta mere rannikule ja teistesse kohtadesse, kus suvitustingimused olid paremad. Tallinnas vähenes suvitajate arv ja seega vähenesid ka neilt laekuvad tulud. See avaldas mõju Kadrioru korrashoidmisele. Juba 1885. aastal teatatakse pealinna ajalehtedes, et Tallinnas, Kadriorus on peaaegu 75% suvilatest tühjad. Sajandi viimasel kümnendil muutus park jälle korratuks ja Lasnamäe jalamile kasvas

õige tihe võsa. Riia aiandusinseneri E. Kuphaldti plaani järgi rajatakse sajandi lõpul parki jalgteid, istutatakse uusi leht- ja okaspuude rühmi, nende hulgas ka välismaiseid okaspuid, mida varem pargis ei olnud. Park sai jälle enam-vähem korraliku ilme. Sajandi lõpul tehti Kadrioru kirdeossa ringtee, kus meelsasti jalutati ja söideti hobusõidukitega, «et kõrgest soost külastajad võiksid tutvuda pargiga, vaa- delda ilusaid kohti pargis otse sõidukist».

Kadrioru pargile annab suure väärtuse lähedal asuv meri. 1891. aastal tehti siia umbes poole kilomeetri pikkune ja üle kuue meetri laiune rannapromenaad, mis algas merre suubuva Liivaoja lähedalt. Hiljem pikendati promenaadi peamiselt linna poole kuni Gloy majani Sadamajaama lähedal. Suvel ilusate ilmadega oli siin palju jalutajaid.

Sajandi lõpul oli Kadriorg võrdlemisi korras. Siin suvitasid peamiselt Tallinna elanikud, kellel oli Kadriorus suvila või kes üüris suveks siin suvila. Tallinn oli kaotanud oma tähtsuse supellinnana ning mujalt enam suvitajaid siia ei sõitnud. Selle tagajärjel vähenes lokaalide arv Kadriorus. Peamiseks kokkutulekute kohaks jäi «Supelsalong». Schweikerti salong muudeti kohvikuks (*Café Royal*) ja hiljem Mereväehvitseride Suveklubiks.

Kadrioru pargi pindala osaline vähendamine

Kadrioru suurele krundile hakkasid tungima üksikud eraisikud ja asutused. Juba 18. sajandi lõpul oli Lasnamäe veerul, praeguse Koidula tänava otsa kohal eraisikule kuuluv krunt. 1780. aasta paiku ehitati siia lähedale suurem kivimaja, kus Tallinna kaupmees Chr. Frese asutas sitsimanufaktuuri, mis töötas 18. sajandi lõppaastatel. Juba 19. sajandi algul läks see krunt koos elumaja ja teiste hoonetega Mereväe Ehituskomitee kätte. Siis töötas siin mereväe insenerikomando. 1863. aastal kingiti suur kivimaja koos kõrvalhoonetega Maria-varjupaigale (*Marienstift*). Siin said korteri ja ülalpidamise vaesestunud aadli-soost daamid. See asutus töötas Kadriorus kuni 1938. aastani, mil maja läks Riigiparkide Valitsusele.

Praegu on selles majas Tallinna 13. 8-klassiline kool.

1836. aastal võeti Kadrioru merepoolsest osast väike ala sõjaväe patarei alla. Narva maanteest lõunas olid püssirohukelder, suurtükikuulide kuumendamise ahi ja vahtkonna maja. Püssirohukelder ja patarei olid ehitatud juba 1834. aastal. Teine patarei ehitati mere-rannale praegusest «Russalka» mälestussambast ida poole.

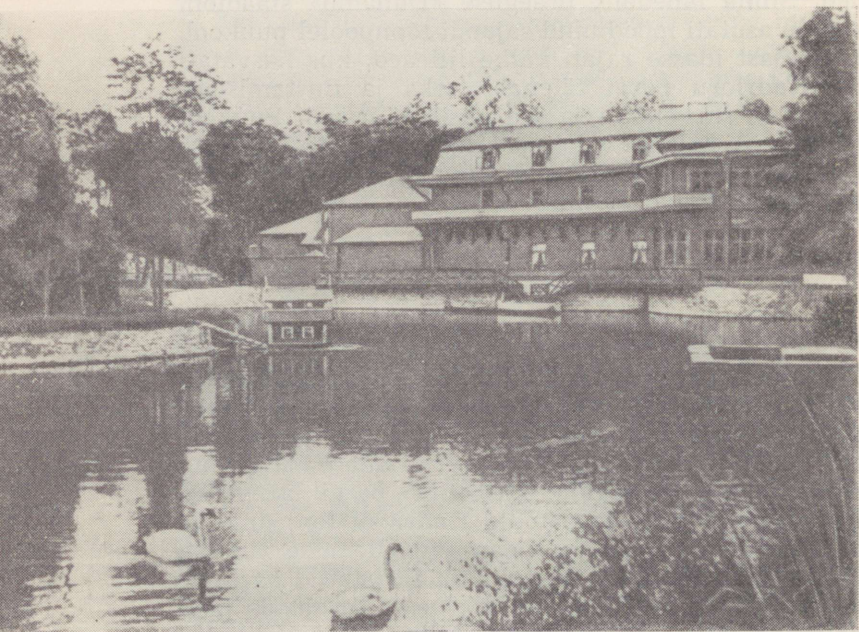
Kadrioru lõunaosas laius peamiselt heinamaa, mille keskel oli lagedaid liivaseid alasid. Juba möödunud sajandi esimesel poolel anti suur osa sellest Tallinna garnisonile aiamaaks. 1853. aastal lubati Kadrioru pargi ja garnisoni aiamaa vahel olev ala alates 1854. aastast mereväe alamväelastele juurviljaaiaks obroki peale. Need juurviljaaiad püsisid seal kuni 1917. aastani.

Möödunud sajandi esimesel poolel ehitati Kadrioru krundile ka pargi ülevaataja elumaja ja kõrvalhooned. Sinna lähedale, praeguse «Dünamo» staadioni kohale asutati möödunud sajandi lõpupoolel puukool. Elumajast idasse rajati väike lilleaed, kus kasvatati lilli Kadrioru pargi täiendamiseks ja ilustamiseks. Lilleaeda suurendati ja see püsib tänaseni. Puukool likvideeriti sajandi vahetusel ning sellel alal Rohelise aasa, Leineri tänava ja kitsarööpmelise raudtee vahel on praegu majaderühm.

Tiigid pargis

Tiigid parkides on maastiku mitmekesistamiseks, aga ka maapinna kuivendamiseks. Kadriorus on juba pargi rajamisest peale olnud tiigid. Neist vanemad olid Ülemine tiik lossi ja Peeter I majakese vahel ning Alumine tiik (praegune Luigiетиk) pargi lääneosas. Ülemine tiik nagu kunagised Kadrioru fontäänid ja kaskaadidki sai oma vee peamiselt Ülemiste järvest. Tiigi keskel asus saareke, mis oli ääristatud paekividega. Alumist tiiki varustasid veega Lasnamäe paekalda alt immitsevad allikad. Allikavesi juhiti maa-alust renni mööda tiiki. Alumise tiigi keskel asuvale saarele istutati järgmisel sajandil puid ja ehitati

paviljon. Hiljem kaevati piklik tiik lossi majandushoonete (köögi ja jääkeldri) lähedusse Ronga allee äärde (praegusest kiviktaimlast loodes), kuid see aeti kinni 20. sajandi algul. 19. sajandil ei puhastatud tiike ja seepärast täitusid nad muda ning liivaga, millel kasvas pilliroogu, kõrkjaid ja üksikuid põõsaid. Väiksemaid, hilisema päritoluga tiike oli praegusest Mäekalda tänavast läänes. Kaks väikest piklikku tiiki oli mäeveerul, praeguse «Dünamo» staadioni väravast idas. Need tiigid aeti kinni 1938. aastal. Möödunud sajandi keskel oli tiik ka Kadrioru sissekäigust väljaspool. See tiik oli paisutatud Liivaojast. Õige lühikesee eaga on Kirdetiik (vt. lk. 51) Kadrioru kirdeosas. Alumine ja Ülemine tiik ning Kadri tee ääres asuv tiik on vooderdatud paekividega; teised tiigid olid aga looduslike liivaste kallastega. Tiikide läheduses olid varem ja on ka praegu jalgteed.

Ülemine tiik Merevæohvitseride Suveklubi hoonega umbes 1910. aastal

Kirdetiik 1940. aastal

Kadrioru pargi puistu 19. sajandil

Kadrioru pargi jaotus ning Alumise pargi kujundus on jäänud üldiselt samaks, nagu see oli asutamis-sajandil, tublisti on aga muutunud pargi puistu. Esimestest parki istutatud pärnadest on säilinud vaid üksikud. Nähtavasti on osa pargi puudest hävinenud juba 18. sajandil, sest 1764. aastal räägitakse sadadest pärnadest, mida vajatakse Kadrioru puistu täiendamiseks. Enamik 18. sajandil juurdeistutatud puudest on välja langenud peamiselt vanaduse tõttu või parasitseenite tekitatud kahjustuste tagajärjel. Väljалан-genud puude asemele on istutatud uusi puid, kus-juures ei ole nähtavasti eelistatud üht ega teist puu-liiki, sest siin kasvab vahtraid, saari, hobukasta-neid jne.

19. sajandil ei ole enam viljapuuaeda lossi taga. See on muutunud lillesõõride, üksikute põõsaste ja puu-

Nurgake metsapargist (Tammesalu)

dega aiaks. Ülemine park ja Kastaniaed olid sajandi esimesel poolel endised. Pargi lossipoolne osa oli viljapuuaiaks. Sajandi lõpul planeeriti see pargiks peamiselt Mereväehvitseride Suveklubile ning piirati raudtaraga. Tara äärde istutati puid, millest osa kasvab seal praegugi.

Metsapargi osas ei toimunud suuri muudatusi. Metsapargis kasvasid enamikus kodumaised puud ja põõsad. Tormid (1883. ja 1890. aastal) hävitasid siin sadu puid. Suuremaid kahjustusi tekitasid nad Tammesalus.

Käesoleva sajandi algus ei olnud soodus Kadrioru lossile ja pargile. Loss oli peamiselt Eestimaa kubermeneri suveresidentsiks ja selle eest hoolitseti, kuid pargi suure ala korrashoidmiseks puudusid vajalikud summad. Keisri perekonnaliikmed ei külastanud enam Kadrioru lossi. Kui 1902. aasta juulis oli Tallinnas Vene imperaatori ja Saksa keisri kohtumine, ei toimunud see Kadrioru lossis, vaid Tallinna reidil jahtlaeval «Standart». Samuti ei peatunud Nikolai II Kadrioru lossis, kui ta 1908. aasta mai lõpul kohtus Tallinnas Inglise kuninga Edward VII ja juulis Prantsuse presidendi C. A. Fallières'iga.

Kadrioru pargi puistu on jäänud ka 20. sajandil üldiselt endiseks. Parki ei püütud istutada haruldasi puid ning seepärast esinevad siin enamikus puud, mis kasvavad meie maa metsadeski. Üksikuid välismaa päritoluga puid on siiski istutatud, kuid need on praegu peaaegu kõik hävinud. Järele on neist jäänud osa seedermande pargi kirdeosas, kuid nad kiratsevad nagu teisedki okaspuud. Pargis on säilinud ka paar siberi nulgu ja valge mänd Mere alleest läänes. Hästi kasvab paberikask pargi põhjaosas.

Esimese maailmasõja ajal jäid hooletusse nii Kadrioru park kui ka loss. 1918. aasta jaanuaris kohustas Eesti Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu Täitevkomitee Tallinna linnavalitsust võtma lossi ja pargi oma hoole alla. Kuid varsti okupeerisid Saksa imperialistlikud väed Tallinna ning park jäi korrastamata. Eesti kodanliku vabariigi algusaastail käis park ühe peremehe käest teise kätte, kuid need ajutised omanikud ei suutnud hoida pargis vajalikku korda ja puhtust. 1934. aastal moodustati Kadrioru Valitsamise Komitee. See nimetati peagi Riigiparkide Valitsuseks, kes alustas riigile kuuluvate parkide korrastamist. Üheks tähtsamaks ülesandeks oli ka Kadrioru ja selle lähema ümbruse korrastamine, ümberkujundamine ning muutmine rahvapargiks. Selleks kuulutati välja Kadrioru pargi planeerimise võistlus. Parimaks tunnistati arhitektide A. Kotli ja A. Soansi projekt, mille alusel Riigiparkide Valitsus hakkas parki ümber korraldama. Kadrioru ala kannatas tublisti liigniiskuse all, sest

Kadrioru Luigiitiik

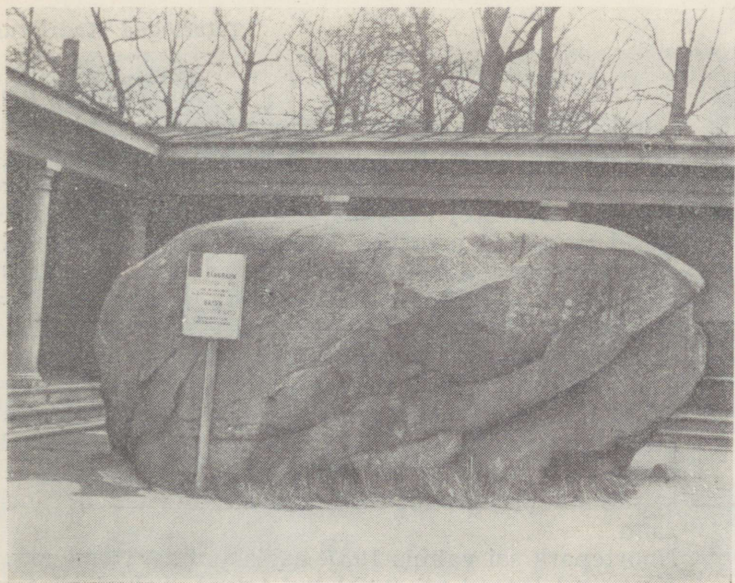
allikad töid Lasnamäe paekalda alt pidevalt pinnavett, lohkudesse ja nõgudesse kogunes vett ka sademetest. Kirdeosas tehti kuivendustöid 1935. aastal ja mujal 1938. aastal. Peamiselt kuivendati maa-aluse дренаaži abil, kuna lahtisi kraave jäeti vaid üksikud.

Korrastustööd Kadriorus algasid 1935. aastal. «Kontsertaia» lagunenud hooned lammutati ja sellele kohale rajati muruväljak ilupõõsaste, püramiidjate

okaspuude, hekkide, suvelillepeenarde ja aiavaasidega. Väljak nimetati Luigetiigi väljakuks. Alumine tiik puhastati ning sellesse toodi kalu. Suvel ujusid tiigil luiged ja seepärast nimetati tiik ümber Luigetiigiks. Paar aastat hiljem istutati Luigetiigi loodulikumaks muutmiseks tiigi kaldale sõnajalgu ning selle nirkadesse kodumaa vee- ja kaldataimi. Tiigi mõlemasse otsa tehti purskkaev.

Roheline aas korrastati ja kolmnurk Koidula tänava ning Rohelise aasa vahel planeeriti iluaiaks. Platsi keskel asub bassein purskkaevuga ja muruplatsi läbib jalgtee. Ümber platsi on madal hekk, kuna sissekäikude kohal kõrguvad kaarväravad.

Pargiosa Koidula tänava, Ronga allée ja Luigetiigi vahel oli enne vesine ning soostunud nõgu lahtiste kraavidega. Nüüd kaevati siia kaks väikest tiiki, nõgu täideti ja tasandati. Sellele kohale planeeriti avar mängumuru, mille ääres olid liivakastid ja kiiged. Tiigid palistati tsementmüüri ja tehti ujumisbas-

Rändrahn spordikooli õues

Talvelõbud Kadriorus

seiniks. Kogu ala piirati raudtara ja hekiga. Idapoolsele servale ehitati pikk hoone lahtise rõdu ning avarate ruumidega. Mõnda kohta lääneserval tehti pergolaid (varikäike) väänkasvudega. Pargiosa oli määratud lastele ja noortele. Eelkooliealistele lastele oli sulistamisbassein lastepargi lääneosas, kus praegu on tehisliuväli. Basseini lähedal olid ka liivakastid. Pika rõduga pargihoone ees oli kaks basseini kooliealistele lastele. Nende basseinide vahel oli tsemendist liugla, millelt lapsed võisid erilistel patjadel umbes 2 m kõrguselt liuelda alla basseini. Hoones olid riietusruumid, fotolaboratoorium, einelaud, suur söögisaal, mida võis kasutada ka kinoetendusteks. Hoone ees seisab ka praegu looduskaitse all olev suur rändrahn.

Noortepark sai valmis 1937. aasta juunis. Noortepargis käisid lapsed nii suvel kui talvel. Talvel oli siin suusabaas. Alates 1946. aastast on samades ruumides Tallinna Linna Mererajooni Laste Spordikool (Koi-

dula t. 21), kelle kasutada on eelsoojendusega välis-ujula, bassein algajate õpetamiseks, tehislüüväli, kaks korvpalliväljakut ja kolm tenniseväljakut. Tehislüüväljaga ühenduses olevat purskkaevudega ülemist basseini ujumiseks ei kasutata. Park on kaunistatud J. Koorti skulptuuridega.

Luigetiigi lõunakaldal oli vana hoburaudtee (konka) depoohoone, mis ehitati möödunud sajandi 80-ndate aastate lõpul. Lühikest aega oli selles ka trammidepoo. Hoone lammutati 1936. aastal. Juba varem asendus aga Tallinnas hoburaudtee trammiliiniga. 1937. aastal rajati siia avar muruväljak, mille ääres olid pingid puhkamiseks. Luigetiigi lähedal on päikesekell. Luigetiigi ümbrus on praegu samuti armas-tatud jalutuskohaks.

Lossi ümbruses tehti samuti mitmeid ümberkorraldusi. 1936. aastal kaotati endised ümmargused barokkstiilis lillepeenrad, vana sammaldunud muru kaevati ümber ja asemele külvati uus. Muru keskele mõlemale poole peajalgteed ehitati madal bassein purskkaevudega. Basseinide äärde istutati niiskuse-

Trammitse Weizenbergi tänaval 1928. aastal

Kadriorg talvel

lembesi taimi. Lossiesiselt platsilt koristati pikad röödud ning see muutus palju avaramaks. Ilupõõsaste rühmi täiendati ning need eraldati jalgteest madala jasmiinihekiga. Lossi ja tiibhooneid ühendava müüri ette istutati põõsaid ja rajati püsililledepeenraid.

Ka Alumises pargis korrastati jalgteid, raviti vanu puid ja uuendati puudealust pinnast. Peatee läänepoolsesse otsa, kunagise veebasseini asemele tehti väike basseini paljude purskkaevudega. Basseini ümber külvati värske muru ning muruväljak palistati

värvirikka lillepeenraga. Alumise pargi korrastustööd lõpetati 1938. aastal.

Planeeriti ümber ka lossitagune osa. Vastavate töödega alustati 1937. aasta sügisel. Endine muru kaevati ümber ja tasandati, ilupõõsad kaotati, rajati kaks madalat basseini purskkaevudega ning tehti suvelilleda peenrad. Alumisel astangul jäid kasvama ainult vanad puud. Ülemisel astangul lammutati juba lagunema hakanud endine Mereväehvitseride Suveklubi hoone. Endise Ülemise tiigi kaldad olid sisse vajunud ning tiik oli muutunud vormituks lombiks. See lasti tühjaks ja kaotati. Samal ajal alustati uue, kolmekorruselise maja ehitamist Ülemise aia idaosas. 1938. aastal valmis uus administratiivhoone, kus praegu töötab Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidium. Lossi ja uue maja vahele planeeriti astanguline aed, mille keskele rajati piklik basseini. Aeda ümbritseva kõrgema tugimüüri äärde tehti lillepeenrad. Uue maja taha rajati madalate põõsastega koduaed. Aiaosad lossitagusel madalal astangul ja ülemisel osal ühendati laia kivitrepiga. Tööd uue lossiaia rajamisel lõppesid 1939. aasta sügisel.

Uus aed ümbritseti kõrge müüriga ning muudeti kinniseks aiaks. Samuti eraldati lossiesine pargiosa kõrge

Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi hoone

Tee Kadrioru kontserdiväljakule

raudtaraga. See tekitas pahameelt rahva hulgas ning rahvas avaldas selle vastu protesti ajakirjanduses, kuid tulemusteta. Lossiesisesse parki viivad väravad suleti. Kui 1940. aastal taaskestati Eestis nõukogude võim, avati rahvale väravad lossiesisesse parki ning see on praegu vaikseks puhkenurgaks töötajatele.

Samuti planeeriti ümber endine Kastaniaed. Endisest sirgetes ridades kasvavatest noorematest puudest moodustati üksikud rühmad. Kastaniaed jäeti metsapargi osaks. 1939. aasta kevadel istutati Peeter I majakese ja administratiivhoone vahelisse pargiossa kümneid suuri arukaski. Samuti istutati suuri puid pargipuistu täiendamiseks teistesse pargiosadesse. Samast ajast on ka paplid Mere allée idaserval.

Kontserdiväljaku loomisega alustati 1936. aasta sügisel. Varem oli siin vesine niiduala, mis nüüd kuiven-

dati ja tasandati. Väljaku äärde istutati kolm rida pärni, nendest väljapoole rajati hekk. Mäekalda tänava äärde Lasnamäe järsaku jalamile ehitati barokkstiilis kõlakoda. Kontserdiväljaku lääneserval on ümmargune purskkaevudega bassein. Kontserdiväljak valmis 1937. aastal.

Väljaku loomisega korrastati ka selle ümbrus. Põhja pool asuv vesine heinamaa kuivendati ja tasandati ning sinna külvati uus muru. Sellele niidule püstitati Belvedere Apolloni kuju, mis toodi siia Alatskivi lähedalt Kõdesi metsast, kus ta seisis suurel rändrahnul. Niidu ja Mäekalda tänava vahele rajati autode parkimisplats, mida piiravad põlised puud ja madal ebajasmiinidest hekk. Kontserdiväljakule viib Luigetiigi väljakult lai jalgte.

Seoses kontserdiväljaku rajamisega planeeriti väljaku läänepoolses servas asuv astang terrassiliseks kiviktaimlaks (aednik A. Undriste kava). See on nagu Lasnamäe järsaku eelastang ning seepärast on kiviktaimla tegemisel kasutatud laiu paeplaate. Siia on

Suvine varjurikkus kontserdiväljaku juures

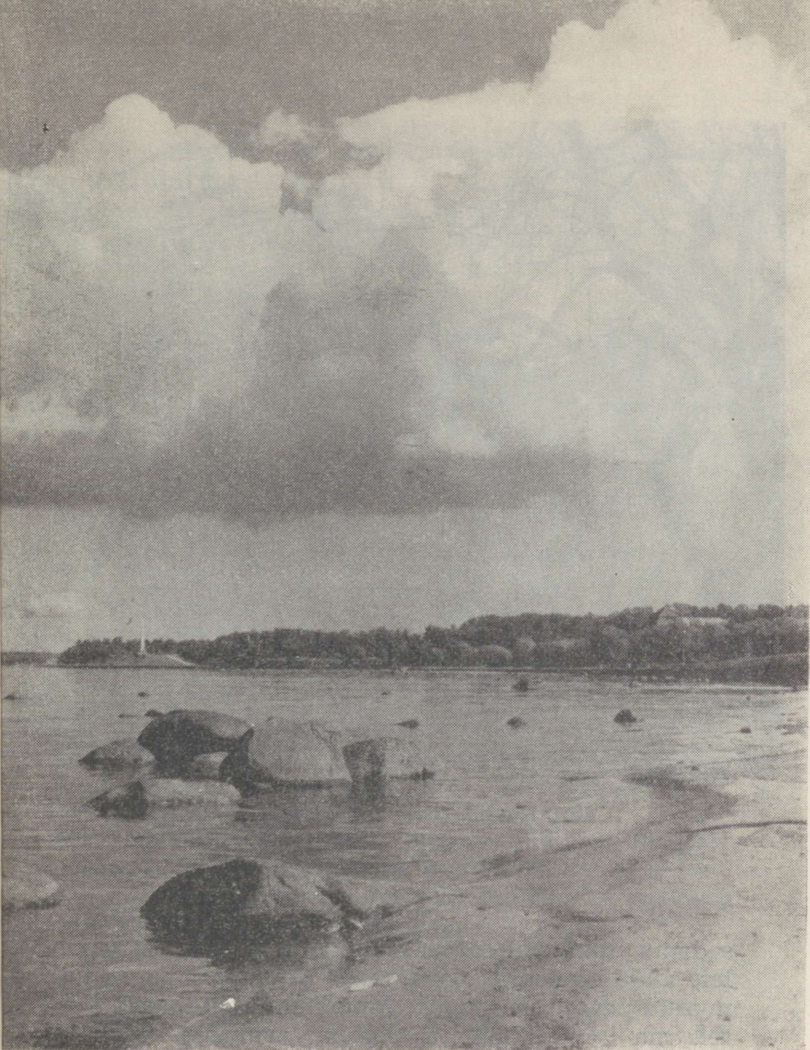

istutatud peamiselt püsiktaimi (akakapsas, karvane kadakkaer, murutuder, kellukad, kukeharjad, hanirohud jt.). See kiviktaimla oli alguses liigirikkam, kuid nüüd on kasvama jäänud vaid need taimed, mis kannatavad meie kareda talve pakaseid. Seepärast on vaja kiviktaimlat kevadel täiendada uute püsikute või suvelilledega. Siin kasvavad ka madalad mägi-männid. Kiviktaimla on kontserdiväljakust eraldatud kohati kivimüüriga, kohati laia ja kõrge pergolaga. Suvel antakse Kadrioru kontserdiväljakul sageli kontserte.

Kadriorg on muutunud kaunimaks just viimastel aastatel. Pargi puistut on täiendatud uute puudega. Mitmele poole on istutatud suuri kaski, rühmiti noori lehiseid ning kohati õuna- ja pirnipuid. Arukased annavad pargile värske ilme, vanad metsapargis looduslikult kasvanud sookased Lasnamäe jalami lähedastes osades on aga kiduraks muutunud. Liiga tihe-

Kaitsemüüritagune Kadrioru rannal 1940-ndatel aastatel

Kadrioru mererand paguveega

dalt on istutatud noori puid esimese astangu nōlvale, kus nad suureks kasvades varjavad vaate merele.

Kadrioru pargile on lisandunud mereäärne park. 1930-ndate aastate algul, kui vabrikute küttekolletes hakati kasutama põlevkivi, jäi sellest järele suures hulgal tuhka. Põhja Puupapi- ja Paberivabrik sai loa täita põlevkivituhaga madal merelõugas Kadrioru ja

*Maja Koidula tänavas, kus elas A. H. Tammsaare
aastail 1931–1940*

sadama vahel. Hiljem need tuhamäed tasandati ja sellele alale planeeriti park, mille kujundamine on toimunud peamiselt viimase kahekümne viie aasta kestel. Siia istutati rühmiti tammi, arukaski, jalakaid, vahtraid, kuuski, sarapuid jne. Parki läbivad varjukad paplitega ääristatud puisteed. Tihedam puistu on «Russalka» ümber. Peale kodumaiste puude on siin ka mõned võõrpuuliigid (mägimänd, jaapani liguster jt.). Sellesse parki kuuluvad nüüd ka endise rannapromenaadi vanad toredad pajud (rabe remmelgas, hõberemmelgas, loogapaju).

Pargi ja mere vahele rannale ehitati pikk ja tugev kivimüür. 1940-ndatel aastatel õgvendati mereranda «Russalkast» Maarjamäe poole ja palistati graniitmüüriaga. Selle tagune täideti ning muudeti promenaadiks, keskele aga planeeriti haljasala. Nii on

merelt võidetud maa-alale rajatud haljasala, mille pindala on üle 11 hektari.

Tammesalus on täiendatud ja uuendatud puistut. Vanade, haigete puude vahele on istutatud mitmeid noori tammi, mis jäävad kasvama, kui vanad välja langevad. Viimastel aastatel on puistu täiendamiseks ja uuendamiseks istutatud üle 1000 puu. Sama palju on istutatud ka uusi põõsaid.

Kadriorus rõomustavad silma laialdased lillerikkad niidud. Niidud hoitakse korras ja hoolitsetakse nende pinnase parandamise eest. Pargi jalgteed on eeskujulikult korras ning enamik suuremaid teid on asfalteeritud. Jalgteede äärde on asetatud pingid puhkamiseks.

Kui varem oli Kadriorus ainult «Russalka», siis praegu on mälestussammaste arv siin tublisti suurenenud.

Tööd Kadriorus jätkuvad. Juba on tehisliuväli kaetud varikatusega. Lähemas tulevikus saab uue ilme «Dünamo» tennisehall, mis kujuneb kaasaja nõuetele vastavaks üleliidulise tähtsusega spordibaasiks (arhitektid M. Vainik ja P. Jänes). Kadrioru tennisestadionile ehitatakse juurde kaks väljakut ja 1500 kohaga ringtribüün.

Narva maantee ja Leineri tänava vahelisele nurgale ehitatakse esinduslik kohvik ning Weizenbergi ja Leineri tänava nurgale suvekohvik. Kadriorust kujuneb kaunis ja kaasaegne puhketsoon.

Paekallas

Paekallast määratletakse kui järsakut, milles paljandub paekihte. Loogiliselt oleks küll õigem Kadrioru paekalda puhul kasutada terminit «klint» (sõna on pärit taani keelest ja tähendab tõlkes «järsak, kaljurüngas»), sest kohati puuduvad siin paekihid ning paekallas koosneb ainult kilt- ja liivakividest.

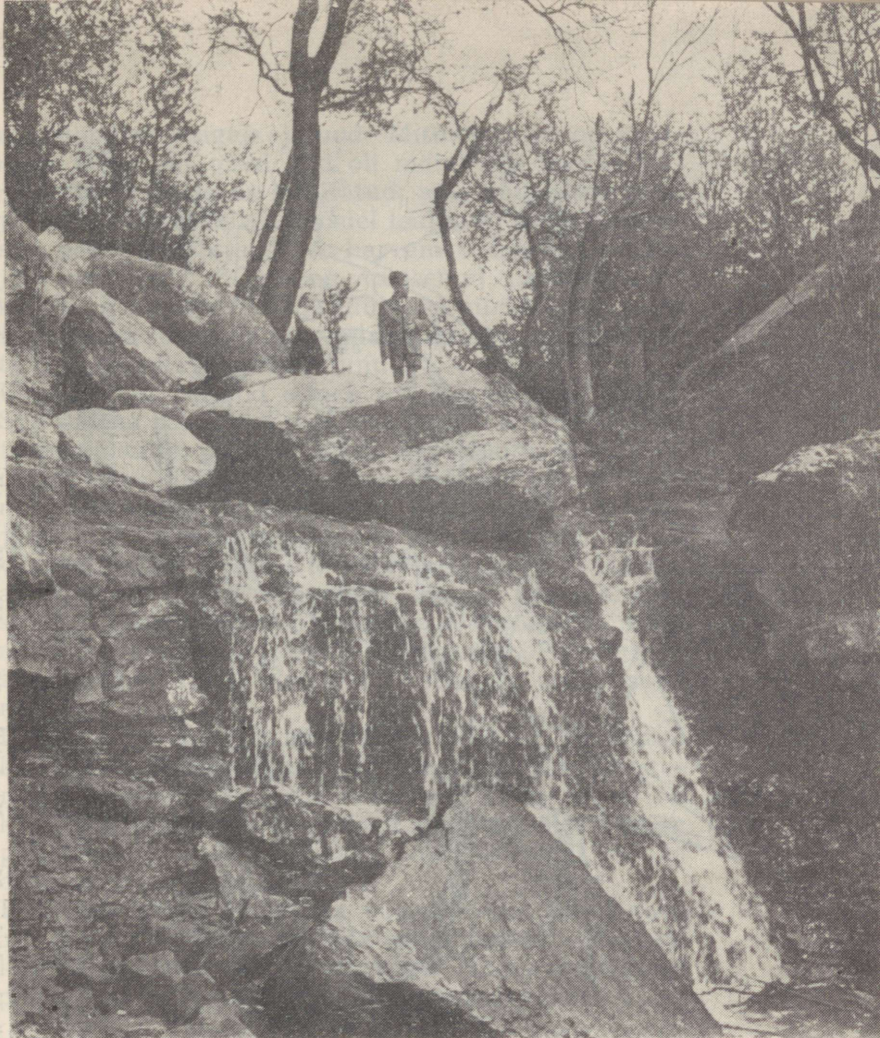
Kadrioru paekalda suhteline kõrgus ulatub 15 meetrini. Enamasti on järsakualune kaetud rusukaldega, millel kasvavad lehtpuud. Paekallast lõikavad Lubja ja Koidula tänav, Põhja majaka kõrvalt paelavale viiv tee, Hundikuristik kõrvalharuga ning Narva maantee. Neis kohtades paljanduvad paekallast moodustavad kihid suuremal või vähemal määral. Mujal võime ainult kohati näha ülemisi paekihte.

Paekalda geoloogilist ehitust on kirjeldatud peatükis «Aluspõhi». Kõige suuremas ulatuses paljanduvad paekihid Põhja majaka juures, kus paljandi kõrgus ulatub 9 meetrini ning kus võib näha kihte lasnamäe lademest kuni volhovi lademeni. Lasnamäe, aseri ja kunda lade on hästi näha Koidula tänava süvendis.

Hundikuristik

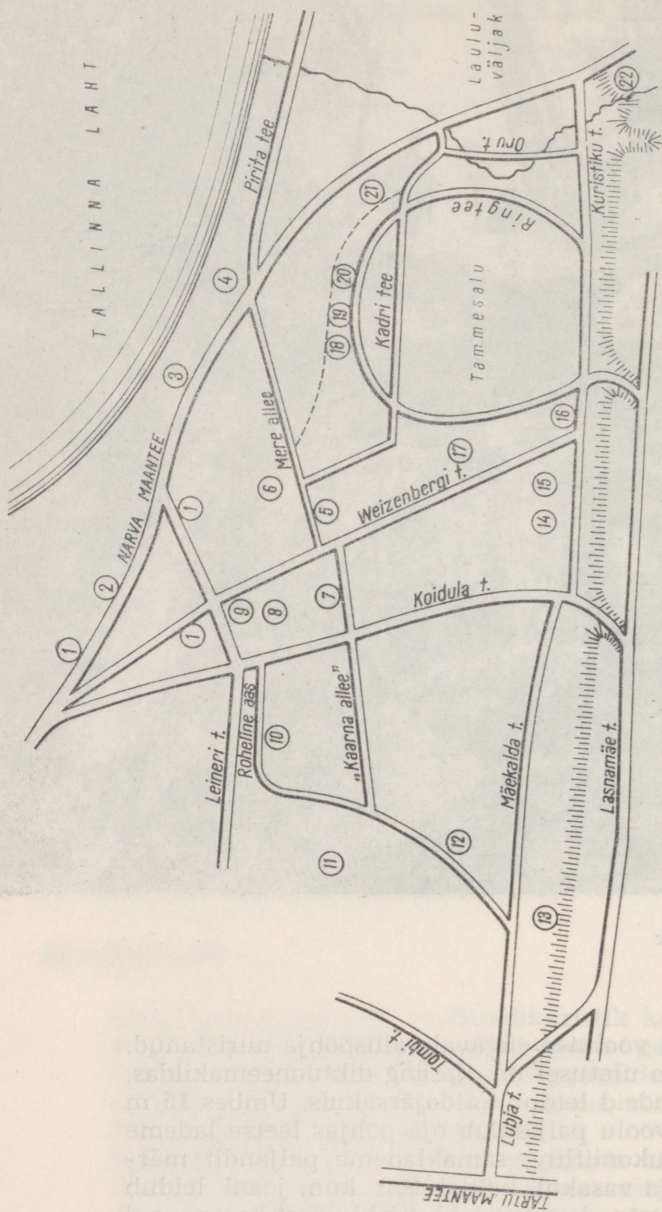
Geograafiaõpetajatele on Hundikuristik kohaks, kus saab õpilastele näidata mitmesuguste geoloogiliste tegurite toimet ning tutvustada paekalda keskmise osa ehitust, loodusesõbrale aga paigaks, mille ilu võib korduvalt, igal aastaajal imetleda.

Hundikuristiku on tekitanud paelavalt alla tormav oja, mis moodustab pakerordi lademe astangul kuni 2,5 m kõrguse joa. Ligikaudu 20 m ulatuses joast ülespoole on ojasängi tõus üle 3 m; kärestikuline oja

Hundikuristik

on siin oma voolutee sügavale aluspõhja uuristanud. Umbes 10 m ulatuses on ojasäng diktüoneemakildas, mille paljandeid leidub kaldajärsakuis. Umbes 15 m joast vastuvalu paljandub oja põhjas leetse lademe savikas glaukoniitliiv; sama lademe paljandit märkame ka oja vasakul kaldal. Siit kuni joani leidub ojasängis alamordoviitsiumi lubjakividest koosnevaid suuri paekivilahmakaid, mida voolav vesi on sāngi

Kadrioru skeem: 1 — trammipeatused; 2 — ETKVL-i staadion; 3 — J. Nikonovi mälestussammas; 4 — «Rus-salka» monument; 5 — Kadrioru loss; 6 — A. Adamsoni mälestussammas; 7 — spordikool; 8 — Fr. R. Kreutz-waldi mälestussammas; 9 — Luigetiik; 10 — E. Vilde Majamuuseum; 11 — KS «Dünamo» staadion; 12 — rändrahn «Lõunakivi»; 13 — loomaaed; 14 — kontserdiväljak; 15 — Belvedere Apolloni kuju; 16 — Peeter I Majamuuseum; 17 — J. Vares-Barbaruse mälestussammas; 18 — puurkaev; 19 — rändrahn «Põhjakivi»; 20 — mälestussammas Püsi veretöö ohvritele; 21 — Kirdetiik; 22 — Hundikuristik

uuristamisel paigale jätnud. Mitmel neist on pealmine külg, mis omal ajal oli mandrijää vastas, viimase poolt tasaseks kulutatud; seal võib leida isegi jääkriime. Lubjakivipankadel leidub kivistisi (peamiselt pea- ja kõhtjalgseid, harvem trilobiite ja käsi-jalgseid). Joa all leiame varisenud paekivipangal kunda ja võlhovi lademe tüüpilise piiri — ebatasase fosforiitveeristega pinna, mis on kohati rauaühenditest roosteseks impregneerunud.

Ulatuslikum paljand esineb joa lõunapoolsel küljel. Siin näeme pakerordi lademe tüüpilisi kivimeid: diktüoneemakilta, püriitset kihti, detriidikihti ja maardu ning ülgase kihistiku liivakive. Paljandi liivakivipinnal võib näha põimkihilisust ning tuule tegevuse jälgi (auklik murenemispind). Joast allpool on oja vasakul kaldal lepajuurte all väike pakerordi lademe alumise osa (ülgase kihistiku) paljand, kus kihistiku savikad vahekihid on takistuseks põhjavee läbiimbumisele, mistõttu see nõrgub siit maapinnale, setitades kaasatoodud rauaühendeid kollakaspruuni sette näol.

Lõuna poolt suubub sügav kõrvalorg oja tekitatud kanjonisse. Selle põhjas niriseb vesi ainult sademetrikkal aastaajal ja lume sulamisel. Oru veerud on kaetud lehtpuudega (peamiselt toomingad ja lepad); põhjaveerul leiame väikseid diktüoneemakilda ja oobolusliivakivi paljandeid.

Hundikuristikku läbiv oja voolab Kuristiku tänava alt läbi, lookleb edasi majade vahel, kus tal on kohati kõrged kaldad, läbib pargiserva Narva maanteest põhja pool ning suubub pealt kaetuna merre.

Kirdetiik

Vanadest tiikidest on Kadriorus säilinud vaid Luigetiik ja tiik Kadri teest põhja pool. Teised tiigid on kõik kuivanud ja seepärast on nad kinni aetud. Juurde on kaevatud Kirdetiik Kadrioru kirdeosas. Varem oli sellel kohal esimese astangu ja Narva maantee äärsel liivakünnisel vahel soostunud lohk. Kui pargi korrastamisel tekkis vajadus täitemulla järele, võeti seda soostunud lohust, millega see sügavamaks kaevati ja 1938. aastal tiigiks muudeti. Tiigi

lääneossa jäi saareke jämeda sanglepaga. Sellesse tiiki juhiti väga kivirikka nõvaga oja, mis sai oma vee Kadrioru keskosa lahtistest kraavidest. Vahutav oja nimetati Väikeseks Hundikuristikuks. Oja ja tiigi ümbrus muudeti lilleaiaks, ojaäärne osaga kiviktaimlaks. Kuid kiviktaimla ei arenenud siin hästi, sest kasvukoht oli liiga varjus.

Kadrioru loss

Lihtne ja maitsekas Kadrioru loss on oma stiilipuhutuse ning meisterliku teostuse poolest barokkarhitektuuri paremaid näidiseid. Lossi hakati ehitama 1718. aastal, mida kinnitab ka lossi vestibüüli seina müüritud kivitahvlistse raiutud ladinakeelne tekst: «Peeter Esimene, jumala armust Venemaa imperaator, käskis endale ehitada maja sellele kohale Revalis (Tallinnas) 1718. a. juulis. Arh. N. M./M. Z.» Arhitekt Niccolò Michetti koostas lossi plaani ja alustas lossi ehitamist, 1720. aastast alates juhatas ehitustöid aga arhitekt Mihhail Zemtsov. Loss valmis täielikult 1723. aastal. Suurepärane on kaht korrust läbiv pidulik kuppelsaal, mis paistab silma toretsevate barokkmotiivide, meisterlike stukkilustuste poolest. Tähelepanu väärib tundmatu kunstniku suur laemaal «Diana ja Aktaion». Saali ühe kamina kohal on Peeter I ja teise kohal tema abikaasa Jekaterina monogramm, mis tõenäoliselt viitavad kummagi kasutuses olnud poolele.

Mõlemal pool, paarkümmend meetrit eemal liitub lossiga stiilikas tiibhoone. Nendesse oli majutatud lossi vahtkond.

Kadrioru loss ehitati riigivalitsejate suveresidentsiks. 19. sajandi algul läks loss Eestimaa kuberneri ülevaatuse alla ja oli sajandi lõpul ka kuberneri suveresidentsiks.

Alates 1918. aastast asus «Estonia» teatri katusekambris Eesti Rahva Muuseumi Tallinna osakond. 1919. aastal arenes sellest Tallinna Eesti Muuseumi Ühingu ettevõttel iseseisev muuseum — Eesti Muuseum, mis 1921. aastal toodi «Estoniast» Kadrioru lossi. Esialgu oli Eesti Muuseumil etnograafilise muuseumi iseloom, kuid 1925. aastal hakkas sellest kuju-

Kadrioru lossi eestvaade

nema kunstimuuseum. 1928. aastal nimetatigi ta Eesti Kunstimuuseumiks. Muuseumi kujutava kunsti kogu, millele pani aluse A. Laikmaa 1919. aastal oma teoste kinkimisega, täienes kiiresti, kuid siiski ei peegeldunud selles eesti kunsti üldine arengutase. Muuseumi kunstikogusid täiendati ning kasvas ka külastajate arv. Kunstimuuseum jäi Kadrioru lossi vaid 1929. aastani, sest loss muudeti kodanliku vabariigi esindusresidentsiks ja muuseum pidi kolima Narva maanteele restorani «Linden» ruumidesse.

Murranguliseks kujunes 1940. aasta. Pärast nõukogude võimu taaskehtestamist muuseumid riigistati ja määrati kindlaks nende profiilid. Tallinna Kunstimuuseumi ülesandeks jäi koguda kõigi aegade kunsti teoseid. 1946. aastal sai Tallinna Riikliku Kunstimuuseumi asukohaks Kadrioru loss. Muuseum teeb kunstivarade säilitamise ja teadusliku uurimise kõrval laiaulatuslikku kasvatustööd rahva hulgas. Tallinna

Laemaal «Diana ja Aktaion» Kadrioru lossi saalis

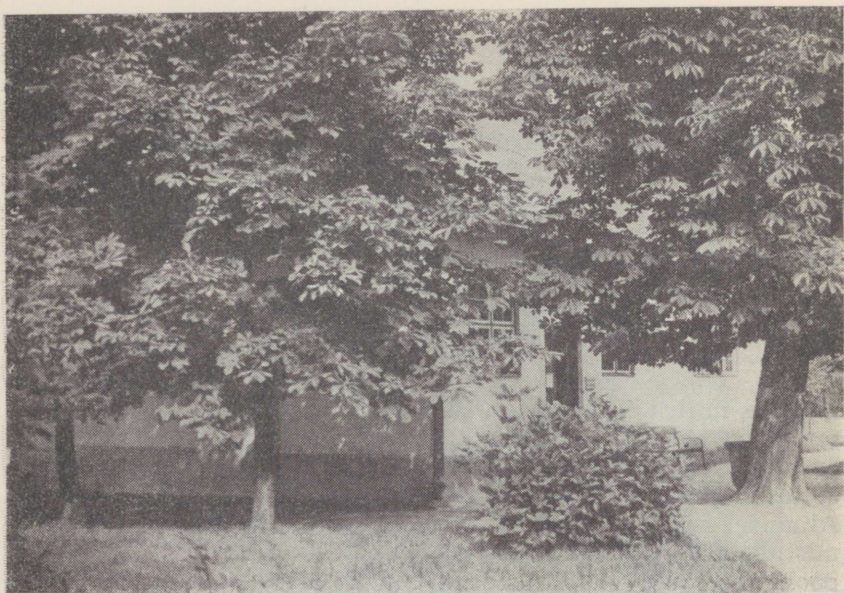
Riiklikus Kunstimuuseumis säilitatakse ligi 17 000 eesti mineviku ja tänapäeva, vene ja nõukogude ning Lääne-Euroopa kunstnike kunstiteost.

Oktoobrirevolutsiooni päevil pidas Kadrioru lossis istungeid Tallinna Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu. 1940. aasta 21. juunil suundus töötajate demonstratsioon Võidu väljakult Kadrioru lossi juurde, kus sel ajal oli presidendi residents, ja esitas oma revolutsioonilised nõudmised.

Peeter I majake

Majake, milles asub praegu Peeter I memoriaalmuuseum, on põhiliselt ühekorruseline, kahekorruseline on ainult edelanurgal eenduv juurdeehitus. Maja on ehitatud paekividest, pealt ja seest on ta krohvitud. Alumisel korrusel asuvad esik, eluruumid ja magamistuba. Üks uks viib esikusse Mäekalda tänava poolt, teine aga maja vastasküljelt. Esikust paremal on elutuba ja sellest paremal magamistuba. Mõlemad toad tunduvad avaratena. Esiku ja magamistoa aknad on väikesed, elutoal aga suuremad. Peeter I majake on tüüpiline väikemõisa maja 17. sajandist.

Ruumide sisustus on Peetri-aegne. Elutoas on lihtne barokkmööbel. Idapoolse seina lähedal akna juures seisab suur ovaalne laud, mille ümber on kolm tugitooli ja kümmekond tooli. Üks punase riidega kaetud tugitool on teistest suurem ja kõrgem. Sellel toolil istus Peeter I nõupidamiste ajal. Mõned toolid seisavad veel seinte ääres. Toolid on kaetud rohelse villase riidega. Toas on kaks sekretärkappi; ühte neist on pärimuste järgi kasutatud ravimite hoidmiseks, teises kapis olid kirjutustarbed. Mööbel on valmistatud tammest ja kaukaasia pähklipuust. Toa ühes nurgas ripub Lääne-Euroopa tundmatu meistri poolt 17. sajandil puule maalitud krutsifiks. Elutoa seinal on kullatud barokkraamis peegel. Samasugune peegel on ka magamistoa. Mõlemad peeglid on toodud Peetri majast Narvas. Elutoas on ka valgest marmorist Peeter I büst (skulptor A. Weizenberg). Uksest vasakul asub suur mustjaspruun valgete ääreilustustega kahhelahi. Vastu magamistoa seina seisev suur kapp on toodud siia Peetri majast Narvas.

Peeter I Majamuuseum

Magamistuba on elutoast väiksem. Siin on kõrge baldahhiinvoodi, milles magas Peeter I. Voodit katab lihtne valge villane vaip, mille nurkadel on näha tagasihoidliku värvilise tikandi jälgi. Voodi all on Peeter I tuhvliid. Toa tagaseina ääres seisab lihtne magamisraam, millel arvatavasti magas adjutant. Ühes nurgas on väike pesukapp, teises inglise päritoluga kappkell, mis näitab tunde, kuid, kuupäevi ja ka kuufaase. Akendel seisavad rooma mütoloogiast tuntud jumalate ja jumalannade büstid. Sellised skulptuurid olid omal ajal majakest ümbritsevas pargis.

Esikus on välja pandud esemed, mis on seotud Peeter I isikuga ja tema ajastuga. Seintel ripuvad tundmatute kunstnike maalitud Peeter I portreed. Siin on ka Peeter I abikaasa Jekaterina portreid, pilte Kadrioru lossist ja pargist ning 19. sajandi kunstnike mitmeid töid.

nagu sulega ehitud kolmnurkne kübar, saabas, mille keiser ise olevat valmistanud, jt. Huvitav on siin ka Peeter I käejäljend, valmistatud jälje järgi, mille ta vajutanud liivasse 1707. aastal tema asutatud Lipetski malmivalutehases.

Esikus on mitmeid Peeter I sõjalise tegevusega seotud eksponaate. Siin on korveti «Schlüsselburg» mudel, mille olevat valmistanud Peeter I ise. Selle kõrval seisavad Preobraženski polgu pääsunapuhuja mundrikuub ja sama polgu bombardiiri peakate. Peeter I kaheksakandilise töölaua plaadil on kujutatud Läänemeri ümbritsevate maadega; lauaplaadile on kantud ka ilmakaared. Huvitav on siidkoetehnikas pilt, mis kujutab Peeter I lihttöolisena Zaandami laevatehases.

Esikus eksponeeritakse ka mitmeid esemeid endisest Peetri majast Narvas. See maja hävis Suure Isamaasõja päevil. Majast annab ettekujutuse kunstnik A. Möldroo maal vestibüüli seinal. Huvitavaks eksponaadiks on Peeter I sauna makett, mille 1939. aastal, enne sauna lammutamist, valmistas kunstnik L. Rosa.

Esikust läheb trepp teisele korrusele, kus asub söögituba. Selles kahe aknaga väikeses ruumis on massiivne treitud jalgade ja küljeilustustega tammepuust söögilaud, üksteist tooli ning üks tugitool. Toolid on kaetud purpurpunase plüüšiga, millesse on pressitud ornament. Laual ja akendel seisavad fajanss- ja tinanõud, mis olid kasutusel Tallinnas 18. sajandi esimesel veerandil.

Mantelkorstnaga köök, mis asub alumisel korrusel ja kuhu pääseb esikust tagumise ukse kaudu, on tüüpiline 18. sajandile. Neljakandilise ruumi tagaseinas on lahtine kolle ja selle kohal asub võlvitud laena ahenev mantelkorsten. Koldel on arvatavasti keedetud rauast kolmjalgadel.

Elu- ja magamistoa all asub kahest osast koosnev kelder.

Peeter I majake oli avatud külalistele juba 18. sajandil. Rohkem käis siin külastajaid 19. sajandi teisel poolel, kui Kadrioru oli suvituskohaks Peterburi kodanikele. 1941. aasta kevadel muudeti Peeter I majake Tallinna Linnamuuseumi filiaaliks. Tema säilitamise ja korrastamise eest hakati rohkem hoolitsema. Aas-

tail 1951—1957 korrastati restaureerimistööde käigus mööbel ning uuendati maja laed ja katus.

Peetri majake on ajaloolise mälestusmärgina riikliku kaitse all.

Nüüdse peasissekäigu vastas, üle Mäekalda tänava asub majandushoov tallide ja töllakuuriga. Osa hooned on juba hävinenud. 1930-ndatel aastatel kasutasid majandushooneid ateljeena skulptorid Jaan Koort ja Ferdi Sannamees.

„Dünamo“ staadion

1923. aastal toimus Tallinnas VIII üldlaulupidu. Selleks ehitati Kadriorgu, endise puukooli asemele laululaya. Pärast laulupidu muudeti lauluväljak staadioniks, kuna laululavast sai pealtvaatajate tribüün. Praegu on seal «Dünamo» staadion, mille raudbetoo-

E. Vilde Majamuuseum

nist tribüün ehitati 1937. aastal. Viimastel aastatel on staadionil tehtud mitmeid ümberkorraldusi ja uuendusi. Tänapäeval on «Dünamo» staadion (Roeline aas 20) üks ilusamaid Tallinnas.

1938. aastal rajati staadioni ette avar autode parkimisplats. Ettejäänud suuremad puud (üle 30) istutati ümber vastavalt kavanditele. Samal ajal täideti ka staadioni peaväravatest idas asuvad kaks piklikku tiiki. Staadionist lõunas olev ala kuni Lasnamäelt laskuva ojani jäi sportlastele harjutusväljakuks. Samas lähedal Jalgpalli teel on ka «Dünamo» laske tiir.

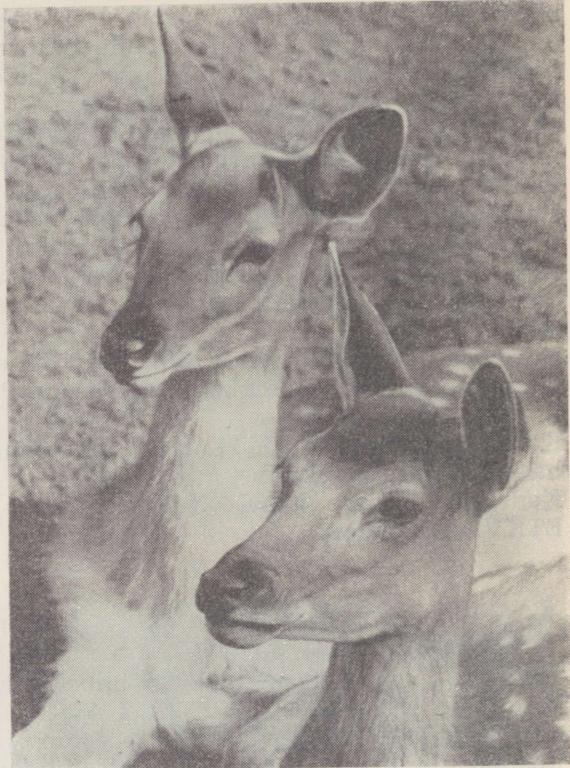
Kõrgemal astangul, vastu Mäekalda tänavat asuv kitsas ala jäi Ed. Vilde nimelise Tallinna Pedagoogilise Instituudi aiandiks.

Kadriorus (Roheline aas 3) on ka «Dünamo» tennisehall ja tenniseväljakud.

Kadrioru ja mere vahel (Narva maantee 65) asub ETKVL-i staadion.

Tallinna Loomaaed

Tallinna Loomaaia asutamise küsimus kerkis päevakorda, kui 1938. aastal püüti kinni Alutaguse metsadest karupoeg, kes kingiti Riigiparkide Valitsusele. Loomaaiale otsiti sobivat kohta Tallinnas ja selle ümbruses. Sobivat kohta ei leitud ja ajutiseks loomaiaks kujundati väike ala Kadrioru lõunaosas Lasnamäe paekalda jalamil, kus järsakult laskus alla Ülemiste järvest lähtuv oja. Siin oli loomadel kitsas ja koht oli neile ebatervislik. Sellega siiski lepitati. Algu- ses ei juletud seda loomade kogu nimetadagi loomaiaks, vaid «metsloomade näituseks», mis avati 23. juunil 1939. Näitus jäi püsima ja täienes mõnede kingitud loomadega. 25. augustil 1939 avati nn. «Väike Zoo», kus oli umbes 150 looma. «Väike Zoo», praegune Tallinna Loomaaed ongi eksisteerinud sellest ajast peale võõrkehana Kadrioru pargi krundil. Viimastel aastatel on tublisti suurenenud nii loomade arv kui ka loomaaia pindala. Kuid ka praegu on loomadel siin ruumi vähe. Vaatamata kõigile puudustele külastavad loomaaeda meeleldi nii lapsed kui täiskasvanud.

Loomaia elanikud

Päikesekell

Kadrioru üheks vaatamisväärsuseks on päikesekell Luigetiigi lõunakaldal. Kella valmistas 1937. aastal arhitekt A. Lomanni projekti järgi E. Uukivi. Päikesekell kujutab laia nelinurkset vasalemma marmorist plaati, millele on ringikujuliselt märgitud tunnid (I—XXIII) ja 12 zodiaagimärki. Keskel on ümmargusel alusel metallosuti, mille kaldenurk on 59 kraadi 26 minutit, s. o. Tallinna geograafiline laius. Osuti

alusele on märgitud Tallinna geograafiline laius ja geograafiline pikkus ajamõodus ning võrrandid, mille abil võib arvutada keskmist päikeseaega ja võrrelda seda meie ametliku ajaga. Päikesekell on valmistatud vastavalt Ida-Euroopa ajale, mis on meil kehtivast ametlikust ajast 1 tund taga.

Päikesekell näitab tõelist päikeseaega, mida loetakse Päikese liikumise järgi taevavõlvil. Kui Päike on täpselt lõunas, siis peab päikesekell näitama 12. See on tõeline päikeseaeg. Päikese liikumine pole aga aasta kestel iga päev ühtlane ning seepärast ei ole tõeline päikeseaeg praktiliselt küllalt sobiv, vaid kasutatakse keskmist päikeseaega. Vahe tõelise päikeseaja ja keskmise päikeseaja vahel on küllaltki tunduv. Seda vahet nimetatakse ajavõrrandiks ning see kõigub 0 kuni 16 minutini, olles vahel positiivne, vahel negatiivne. Ajavõrrandi määramine ei ole kerge ning see on tavaliselt näidatud tähetorni kalendrites.

Üldiselt on päikesekella ja tasku- või käekella täpne võrdlemine küllalt keeruline. Siiski on vaja kindlasti meeles pidada, et Kadrioru päikesekell on praegusest ametlikust ajast taga 1 tund 21 minutit. See aeg (peaaegu 1,5 tundi) tuleb päikesekellal näidatud ajale juurde lisada ning siis saab kätte enam-vähem õige aja.

Zodiaagimärgid on päikesekellal vaid ilustuseks. Nende nimed on järgmised (alates numbrist XII edasi põhjast ida poole): Vähk, Lõukoer, Neitsi, Kaalud, Skorpion, Ambur, Kaljukits, Veevalaja, Kalad, Jäär, Sõnn ja Kaksikud.

Kadrioru päikesekella alusplaat on horisontaalne, kuid on ka päikesekelli, mille aluslaud on vertikaalne. Tallinnas on sellised päikesekellad Raekoja platsi ääres Rae apteegi kõrval asuva suure maja seinal (a. 1747), Oleviste kiriku Pika tänava poolisel seinal (a. 1602) ja toomkiriku ukse kohal. Viimasel päikesekellal ei ole märgitud aastaarvu. Nimetatud päikesekellad on pärit ajast, mil neil oli praktiline väärtus. Kadrioru päikesekell on aga kunstiteos.

Kadriorgu hakati püstitama mälestusmärke 20. sajandil. Esimeseks mälestussambaks oli «Russalka», mis püstitati Kadrioru rannale Mere allee lõppu. Eesti skulptori prof. Amandus Adamsoni poolt loodud võimas monument hukkunud meremeeste mälestuseks avati 7. (19.) septembril 1902. aastal. Monumendi hallist graniidist alus kujutab laeva, mis on sattunud veealustele karidele. Laevakere keskelt tõuseb terava kaljuna mälestussamba postament, mille tipul on tumedast pronksist ingel. Paremas käes hoiab ta risti, millega näitab suunas, kus hukkunud meremehed leidsid külma haua. Kaljusamba alusele viib lai graniidist trepp. Viimase trepiastme vastas on monumendi alussambal tumedast pronksist bareljeef, mis kujutab «Russalkat» hukkumispäeval tormisel merel. Bareljeefi kohal on graniiti raiutud sõnad: «Russalka» hukkumispäeval 7. septembril 1893. aastal» («Русалка» в день гибели 7 сентября 1893 года»). Bareljeefi all on pronksist loorberipärg sõpradelt ja seltsimeestelt. Sõja päevil hävitasid fašistid bareljeefi, kuid 1945. aastal taastas selle P. Horma. Postamendi läänepoolisel küljel on kirjutatud: «Vene rahvas ei unusta oma sangareid-märtreid» (Россияне не забывают своих героев-мучеников). Mälestusmärgi idapoolsele küljele on raiutud hukkunud ohvitseride (12) nimed ja madruste arv (165).

Mälestussammast ümbritsev graniidiga sillutatud ala kujutab kompassi. Ümber selle ala seisvatele madalatele malmpostidele on kirjutatud hukkunud madruste nimed. Hukkunute hulgas oli ka neli eestlast — ohvitser, madrus, puusepp ja kokk. Monumendi üldkõrgus on 16 meetrit.

7. (19.) septembril 1893. aastal sai rannakaitse soomuslaeva «Russalka» komandör Jenis ootamatult käsu sõita Tallinnast Helsingi kaudu Kroonlinna. Soomuslaeva saatjaks määrati kahuripaati «Tutša». «Russalka» oli vana ja madal laev, mille korpus tõusis üle veepinna ainult umbes 80 sentimeetrit. Väljasõidu ajal kell 8.30 oli tuult vaid 3 palli. Päeval tõusis tuul ja muutus 9-palliseks tormiks. «Tutša» tõttas ees ning kaotas vihmas ja udus silmist «Russalka». «Tutša» jõudis õnnelikult Helsingisse, kuid «Russalka» jäi tulemata. Otsima teda kohe ei hakatud. Kui järgmisel päeval tuli Soome randa

«Russalka» monument

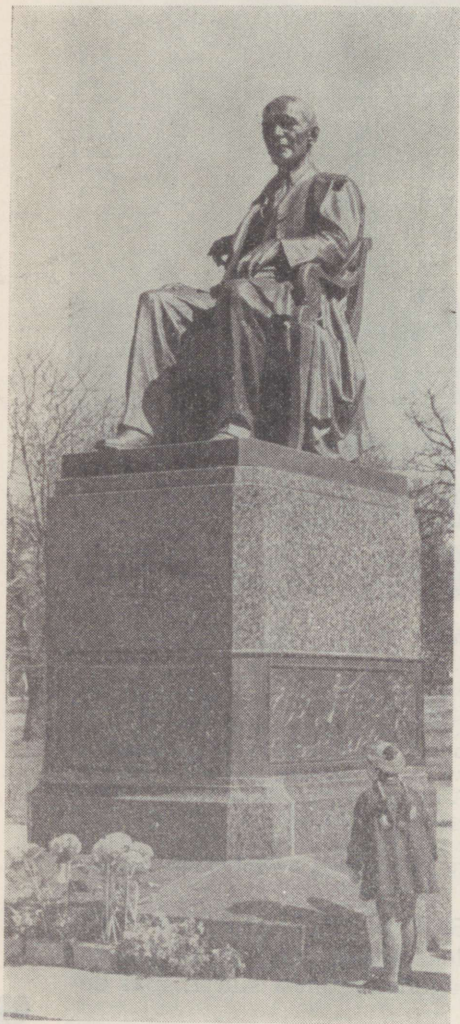
esemeid kadunud laevalt ja paat surnud madrusega, siis hakati «Russalkat» otsima. Laeva ei leitud ega avastatud ka mingeid jälgi hukkumiskohast. Samuti ei andnud tulemusi pärastised otsimised. Laev ja tema meeskond, 176 inimest jäid jäljetult kadunuks. Ainult madrus, kelle lained ajasid paadiga Soome randa, sängitati maamulda.

«Russalka» vraki leidsid nõukogude tuukrid 1932. aastal Soome lahest Prangli saare ja Helsingi vahelt 80 m sügavusest.

Tsaari ajal toimusid «Russalka» mälestussamba juures miitingud ja koosolekud, kus peeti ägedaid revolutsioonilisi kõnesid. Sageli koguneti siia 1. mai demonstratsiooni ajal.

Fr. R. Kreutzwaldi mälestussammas

on püstitatud Luigetiigi idakaldale (kunstnike M. Saksa, E. Taniloo, E. Haggi, O. Männi, A. Möldri ja L. Tolli ning arhitekt H. Armani ühistöö). Lauluisa pronkskuju alusel on bareljeefid «Kalevipoja» tee-

Fr. R. Kreutzwaldi
mälestussammas

madel: ees «Vanemuise laul», taga «Sõit maailma otsa», lõuna pool «Sõda raudmeestega» ja põhja pool «Linna ehitamine».

Andekas kirjanik, folklorist, arst, ühiskonnategelane ja «Kalevipoja» koostaja Friedrich Reinhold Kreutzwald sündis 26. detsembril 1803. aastal Virumaal Jõepere mõisas kingsepa pojana, kasvas üles Kaarli mõisas Rakvere lähedal, kus isa oli mõisa aidamees. Kreutzwald õppis Rakvere linna algkoolis ja kreiskoolis. Kui isa sai teenistuskoha Ohulepa mõisas end. Hageri kihelkonnas, katkesid noore Kreutzwaldi õpingud ning 1818. aastal läks ta Tallinna «Karu kontorisse» õpilaseks. Kreutzwaldil ei olnud aga vähimatki huvi kaupmeheametist vastu ning ta läks tagasi isa juurde maale. Juhuslikult sattus Kreutzwald Eestimaa kubermangu avalike õppeasutuste direktori Chr. Stackelbergi juurde valmistuma õpetajate seminari õpetajaks. Ta õppis Tallinna kreiskoolis eriõpetaja juhatusel koos teise kasvandiku F. Andressohniga. 1823. aastal sooritas Kreutzwald nõutava algkooliõpetaja eksami ning töötas seejärel õpetajana Tallinnas. Õpetajate seminari ei olnud võimalik avada ja Fr. R. Kreutzwald vabastati kohustustest, mis olid seotud tasuta õppimisega Tallinnas. Ta siirdus Peterburi koduõpetajaks ning jätkas õppimist omal käel. 1826. aastal sooritas Kreutzwald Tartu ülikooli juures küpsuseksamid. 1826.—1832. aastani õppis ta ülikoolis arstiteaduskonnas. 1833. aastal siirdus Kreutzwald Võrru, kus töötas linnaarstina 1877. aastani. Siin alustas ta ka oma kirjanduslikku tegevust. Fr. R. Kreutzwald suri 25. augustil 1882. aastal Tartus.

A. Adamsoni mälestussammas

püstitati 1962. aastal Kadrioru lossist loodesse Mereallee ja Alumise pargi põhjapoolse puiestee nurgale (skulptor A. Eskel).

Amandus Heinrich Adamson sündis 12. novembril 1855. aastal Paldiskis. Ta kasvas Tallinnas ema juures, õppis Toomvaeste koolis ja kreiskoolis. 1874. aastal astus Adamson Peterburi Kunstiakadeemiasse, mille lõpetas 1878. aastal. A. Adamson on üks andekamaid eesti vanema põlve skulptoreid. Ta on paljude suure meisterlikkusega teostatud puunikerduste, pronksfiguuride ja marmorkujude looja. Kunstnik on loonud skulptuure eesti kalurite elu ja rahvaluule ainetel («Äreval ootel», «Kalevipoeg ja Sarvik»). Monumentaalskulptuuridest on eriti õnnestunud «Russalka» monument Tallinnas, hukkunud laevade mälestussammas Sevastopolis ja Kubani kaskate monument Tamanis. A. Adamson suri 26. juunil 1929 Paldiskis.

J. Vares-Barbaruse mälestussammas

J. Vares-Barbaruse mälestussammas

Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi hoone esisel väljakul seisab graniitalusel esimese Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe, kirjaniku ja luuletaja J. Vares-Barbaruse pronksbüst (skulptor A. Vomm ja arhitekt H. Karro, 1957).

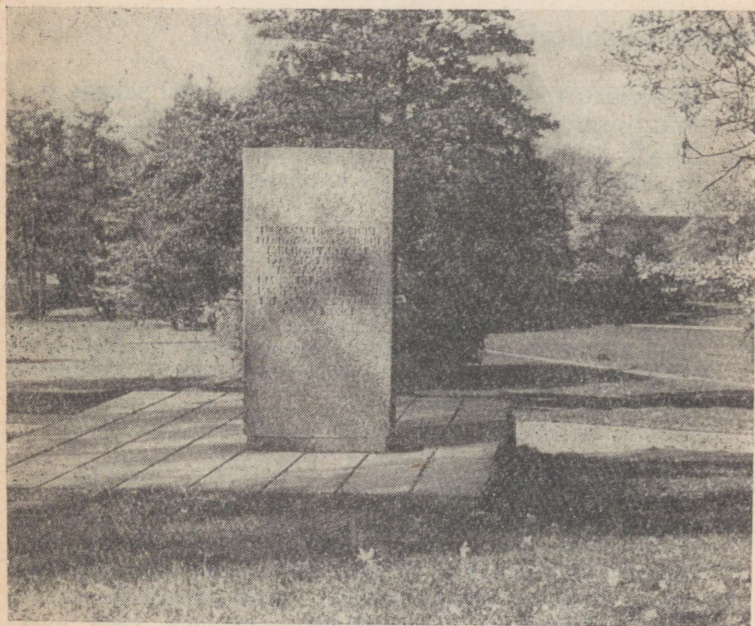
Johannes Vares (kirjanikunimega Barbarus) sündis 12. jaanuaril 1890. aastal Heimtali vallas (praegu Viljandi rajoon) väiketalupidaja perekonnas. Õppinud Heimtali vallakoolis (1899—1901) ja Viljandi kihelkonnakoolis (1901—1903), astus ta Pärnu gümnaasiumi (1904—1910), kus paistis silma mitte üksi andekusega, vaid ka opositsioonivaimuga kõige iganenu

vastu. Pärast gümnaasiumi lõpetamist astus Vares-Barbarus 1910. aastal Kiievi ülikooli arstiteaduskonda. Esimese maailmasõja puhkemisel saadeti ta tegevarstina rindele. Pärast sõja lõppu töötas Vares-Barbarus arstina Pärnus kuni 1939. aasta novembrikuuni, mil ta siirdus Tallinna. Pärast kodanliku valitsuse kukutamist 1940. aasta juunipöörde tulemusena asus Vares-Barbarus täie innuga rahvavõimu kindlustamisele, olles uue, demokraatliku valitsuse peaministriks ning pärast Eesti kuulutamist nõukogude sotsialistlikuks vabariigiks Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimeheks, kellena ta töötas kuni oma surmani. J. Vares-Barbarus suri 29. novembril 1946. aastal.

Barbaruse sulest on ilmunud üle kümne luuletuskogu ning rohkesti reisikirju ja artikleid. 1945. aastal anti talle Eesti NSV teenelise kirjaniku aunimetus.

Mälestussammas Püssi veretöö ohvritele

Kadrioru pargi põhjaosas, piki Limneamere rannastangut kulgeva jalgteel kõrval seisab punasest graniidist lihtne mälestussammas 1917. aastal sotsialist-

Mälestussammas Püssi veretöö ohvritele

liku revolutsiooni kaitsel langenud kolmele seltsimehele. Mälestussambale on raiutud kiri: «Siia maeti punakaartlased Mihkel Aitsam, Rudolf Imberg ja Jüri Kalmus, kes langesid 11. XII 1917. a. valgekaartlaste veretöö ohvritena».

Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võiduga kehtestati Eestis nõukogude võim. 1917. aasta novembri lõpul algas Eestis mõisate ülevõtmine mõisnikelt, et anda need tööraha kasutusse. Detsembrikuu keskpaiku saadeti Tallinnast Püssi mõisa salk punakaartlasi, kelle ülesandeks oli abistada mõisa ülevõtmist ning areteerida mõni 1905. aasta veretööde süüdlane. 24. (11.) detsembril tungis ümbruskonna mõisnikest, suur-talupidajatest ning nende poolt äraostetud väikesest grupist soldatitest koosnev jõuk ootamatult kallale areteeritud valvatele punakaartlastele ning tappis neist kolm: 1905. ja 1917. aasta revolutsioonist aktiivse osavõtja, Eestimaa Nõukogude Täitevkomitee liikme Mihkel Aitsami, «Dvigateli» tehase töölise Jüri Kalmuse ning Tallinna sadama töölise Rudolf Imbergi. Langenute põrmud toodi Tallinna ning maeti vääriliste auavaldustega 4. jaanuaril 1918 Kadriorgu. 1961. aastal püstitati langenute kalmule kunstnik A. Eskeli valmistatud mälestussammas.

Jevgeni Nikonovi mälestussammas

Kadrioru rannal, «Russalkast» lääne pool seisab graaniitalusel kivist meremees. See on kunstnik E. Tamm-Haggi poolt valmistatud mälestussammas Punalipulise Balti Mere Laevastiku vaprale madrusele Jevgeni Nikonovile.

Kommunistlik noor Jevgeni Nikonov sai 1941. aastal Tallinna kaitselahingute ajal Harkus luurel olles raskesti haavata ja sattus hitlerlaste kätte vangi. Kõigi piinamiste peale vaatamata ei andnud ta teateid Tallinna kaitsvate vägede kohta. Fašistid sidusid Jevgeni Nikonovi puu külge ja põletasid ta elusalt. Vaprale meremehele anti postuumselt Nõukogude Liidu kangelase nimetus.

Laulupeo mälestusmärk

Kadriorus Lutri heinamaal (Koidula ja Wiedemanni tänava vaheline ala) toimus 1880. aastal esimene Tallinna eesti laulupidu, millest võttis osa 40 meeskoori 681 lauljaga ja 8 orkestrit 98 mängijaga. 1965. aasta suvel püstitati sellele kohale Köleri tänava lõpus

tumedast raudkivist mälestusmärk, millesse on raiutud sõnad: «Siin peeti 1880. aastal I Tallinna Eesti laulupidu (III üldlaulupidu).»

1923. aastal toimus Kadriorus VIII üldlaulupidu. Selleks ajaks ehitati Rohelise aasa äärde laululava 12 000 lauljale (arhitekt K. Burman). Praegu on endine laululava «Dünamo» staadioni tribüüniks. 1928. aastal ehitati uus laululava Narva maantee ja Pirita tee vahelisele alale (arhitekt K. Burman). See laululava jääb aga Kadrioru piiridest välja. Laululava esimene ehitus muutus kõlbmatuks sõjakeerises, kuid pärast Suurt Isamaasõda ta remonditi. Eesti NSV 20. aastapäeva pidustusteks 1960. aasta suvel valmis uus laululava (autorite kollektiiv Eesti NSV teenelise kunstitegelase A. Kotli juhatusel). Laululavale mahub korraga üle 20 000 laulja ja lauluväljakule üle 100 000 kuulaja. Laululava on tähelepanuväärsemaid kogu Euroopas oma akustiliste omaduste poolest.

KADRIORG ON ALATI ILUS

Kadriorg on tallinlaste armastatuim jalutuspaik. Siia pääseb kesklinnast kergesti trammidega nr. 1 ja 3. Kadriorg on igal aastaajal kena. Eriti ilus on ta kevaditi, kui puudel puhkevad pungad ja õitsevad esimesed lilled. Varakevadel õitsevad kuldtähed, harilik lõokannus, kanakoole ja kollane ülane. Kohati on neid nii tihedasti, et katavad täielikult maapinna. Need on kevadlilled, mis saavad päikesekiiri vaid siis, kui puudel on pungad veel puhkemata. Kui puud on juba lehis, siis õitsevad lagedatel niitudel võsaülased, tulikad, võililled. Ilus on Kadriorg, kui puhkenud on

Orav Kadrioru
pargis

Suusarajad Kadriorus

Luigetiigi ümbrus suvel

hobukastanite küünalkobarad ning toomingate valged õitetarjad, kui pihlakate ning pooppuude õied lõhnavad uimastavalt.

Samal ajal kõlab Kadrioru puistu mitmehäälselt linnulaulust. Vainu- ja laulurästa vali häälitsemine, metsvintide ja tihaste vaikne vidin, käosulaste, kärbsenäppide, salu- ja lehelindude hõiskehüüded sulavad meeldivaks kevadmuusikaks, mida meelsasti tulakse kuulama. Mererannas aga laulab meri oma kevadist laulu. Kevadel on Kadrioru pargis ja mererannas alati palju rahvast.

Hea on viibida Kadriorus suvel, kui päike lõõgab ja palavus tahab liiga teha. Varjukas Alumine park meelitab siis puhkajaid. Suvel jääb puude all varjus pargi taimestik hõredaks, kuid rohelised niidud kirendavad siis mitmevärvilistest õitest. Kadrioru mererannas imetletakse öhtutundidel kauneid päikeseloojakuid.

72 Kena on Kadriorg sügisel, kui puude lehestikku

on lisandunud kuld kollaseid ja punakaid toone. Öhtupäikeses kullendav mitmevärviline lehestik on pehme ja mahe. Jalgteedel veeretab tuulepuhang kokkurulunud kolletanud sügislehti.

Talvel on pargipuude tumedad tüved kattunud õrna lumega, võradel on paksud valged lumemütsid, valgel lagendikul sätendavad päikese paistel lugematu lumekristallid. Kadrioru parki läbivad sajad, tuhanded suusarajad. Kaunil talvepäeval rõkkab park laste kilgetest ja suusatajate lõbusast naerust. Tore on talvel Kadriorus.

Kinnikülmunud meri on talvel ainult üks valendav lumeväli. Mõnikord on rannale kuhjunud kõrged jäävallid, mille vahel on õhuke jääkirm. Hea on imetleda lagedalt jääväljalt linna ja Kadrioru parki. Kadriorg on ilus igal aastaajal.

Kadriorg on ilus igal aastaajal.

Kadrioru loodus

Asend. K. Müürisepp	3
Kliima. K. Müürisepp	3
Pinnamood. K. Müürisepp	4
Aluspõhi. K. Müürisepp	5
Pinnakate. K. Müürisepp	10
Geoloogiline minevik. K. Müürisepp	10
Taimkate. G. Vilbaste	12

Kadrioru ajalugu

Kadrioru maa-ala enne pargi rajamist. G. Vilbaste	14
Kadrioru pargi rajamine ja lossi ehitamine. G. Vilbaste	15
Metsapark. G. Vilbaste	20
Peetri saun. G. Vilbaste	20
Kadrioru alev. G. Vilbaste	21
Kadrioru park 18. sajandil. G. Vilbaste	22
Kadriorg 19. sajandil. G. Vilbaste	23
Kadrioru pargi pindala osaline vähendamine. G. Vilbaste	30
Tiigid pargis. G. Vilbaste	31
Kadrioru pargi puistu 19. sajandil. G. Vilbaste	33
Kadriorg 20. sajandil. G. Vilbaste	35

Kadrioru vaatamisväärsusi

Paekallas. K. Müürisepp	48
Hundikuristik. K. Müürisepp	48
Kirdetiik. G. Vilbaste	51
Kadrioru loss. G. Vilbaste	52
Peeter I majake. G. Vilbaste	55
«Dünamo» staadion. G. Vilbaste	58
Tallinna Loomaaed. G. Vilbaste	59
Päikesekell. G. Vilbaste	60
«Russalka» monument. G. Vilbaste	62
Fr. R. Kreutzwaldi mälestussammas. G. Vilbaste	64

A. Adamsoni mälestussammas. G. Vilbaste	65
J. Vares-Barbaruse mälestussammas. K. Müürisepp	65
Mälestussammas Püssi veretöö ohvritele. K. Müürisepp	67
Jevgeni Nikonovi mälestussammas. K. Müürisepp	68
Laulupeo mälestusmärk. G. Vilbaste	68
Kadriorg on alati ilus. G. Vilbaste	70

Мююрисепп Карл Каарелович
Вильбасте Густав Иоганнесович
КАДРИОРГ
Прошлое и настоящее
На эстонском языке
Обложка Г. Пант
Издательство «Ээсти Раамат», Таллин,
Пярнуское шоссе, 10

Toimetaja L. Lokotar
Kunstiline toimetaja L. Kruusmaa
Tehniline toimetaja E. Lumet
Korrektor Ü. Rattur

Ladumisele antud 12. IV 1966. Trükkimisele antud 10. X
1966. Paber 54 × 84, $\frac{1}{16}$. Trükipoognaid 4,75. Tingtrüki-
poognaid 4. Arvestuspoognaid 3,82. Trükiarv 20 000.
MB-09319. Tellimise nr. 2970.

Hans Heidemanni nim. trükikoda, Tartu, Olikooli 17/19. II

Trükipaber nr. 1 — Ligatne Paberivabrik, Läti NSV.

Hind 18 kop.

2-8-4

10760

18 kop.

Kumr 630

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00545497 2